

RENGIMO ŠEIMAI IR LYTIŠKUMO UGDYMO PROGRAMOS ĮGYVENDINIMO GALIMYBĖS

Tyrimo ataskaita

RENGIMO
ŠEIMAI IR
LYTIŠKUMO
UGDYMO
PROGRAMA

2008, Vilnius

Tyrimo užsakovas: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija
A. Volano g. 2/7, Vilnius

Vykdytojas: Vilniaus pedagoginio universiteto tyrimo grupė
Vadovė doc. dr. Stasė Ustilaitė,
mob. tel. (8 682) 37162,
el. paštas stase.ustilaite@gmail.com

Tyrimą atliko ir ataskaitą rengė:

doc. dr. Stasė Ustilaitė, Vilniaus pedagoginis universitetas
doc. dr. R. Proškuvienė, Vilniaus pedagoginis universitetas
doc. dr. Vida Juškelienė, Vilniaus pedagoginis universitetas
lekt. Aušra Kalinkevičienė, Vilniaus pedagoginis universitetas

Tyrimo vykdytojai nuoširdžiai dėkoja visiems tyrime dalyvavusiems ugdymo įstaigų vadovams, pedagogams, socialiniams pedagogams, psichologams, visuomenės sveikatos priežiūros specialistams už anketų pildymą, savivaldybių administracijų švietimo padalinių vadovams, padėjusiems išplatinti anketas. Dėkojame už bendradarbiavimą.

TURINYS

ANOTACIJA	4
ĮVADAS	6
1. RENGIMO ŠEIMAI IR LYTIŠKUMO UGDYMO (RŠLU) PROGRAMOS ĮGYVENDINIMO AKTUALUMAS	7
2. RENGIMO ŠEIMAI IR LYTIŠKUMO UGDYMO BEI LYTINIO ŠVIETIMO SITUACIJA LIETUVOJE PO NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO	11
3. TYRIMO IMTIES CHARAKTERISTIKOS IR METODAI	19
4. TYRIMO REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ	22
4.1. RŠLU programos realizavimo būdai, problemos ir jų sprendimas	22
4.2. RŠLU programos įgyvendinimas ugdymo įstaigoje: metodinės grupės veikla	28
4.3. Tiriamųjų kompetencijos vykdant RŠLU programą ir kvalifikacijos kėlimo poreikis	35
4.4. Respondentų vertybinės nuostatos šeimos, hormoninės kontracepcijos, užsimezgosios gyvybės ir seksualinių mažumų atžvilgiu	42
IŠVADOS	50
REKOMENDACIJOS	52
LITERATŪRA	54

ANOTACIJA

Šis tyrimas, atliktas ŠMM užsakymu, skirtas atskleisti Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimo galimybėms Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose. Nagrinėta: Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos realizavimo būdai ir problemos, su kuriomis susiduriama ją realizuojant, ugdymo įstaigos metodinės grupės veikla, pedagogų kompetencijos vykdyti Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą bei kvalifikacijos kėlimo poreikis, tiriamųjų vertybinės nuostatos šeimos, kontracepcijos, užsimezgsios gyvybės ir seksualinių mažumų atžvilgiu.

Tyrimo dalyvavo 487 Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus, Marijampolės, Utenos, Tauragės, Telšių apskričių miestų arba rajonų bendrojo lavinimo mokyklos. Pagrindinis tyrimo metodas – anoniminė anketinė apklausa. Anketą pildė ugdymo įstaigų vadovai, jų pavaduotojai ugdymui, mokytojai, socialiniai pedagogai, sveikatos priežiūros specialistai, psichologai.

Rengimas šeimai ir lytiškumo ugdymas yra nuolatinis, sistemingas procesas, kurį privalu užtikrinti viso vaiko raidos proceso metu, dalyvaujant visiems mokyklos bendruomenės nariams ir šeimai. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa gali būti realizuojama formalioje ir neformalioje ugdymo proceso veikloje. Atlikus tyrimą, nustatyta, kad 18,3 proc. tyrime dalyvavusių bendrojo lavinimo mokyklų RŠLU programą integruoja į visus mokomuosius dalykus, 49,5 proc. – į vieną ar kelis mokomuosius dalykus (dažniausiai tikybos, etikos, biologijos, pasaulis ir aš), 48,5 proc. – jungia su kitomis programomis (Gyvenimo įgūdžių, Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo, Smurto prevencijos ir pan.) ir 16,8 proc. – vykdo projektinę veiklą. Daugiausia (60,6 proc.) – rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo klausimus aptaria klasės valandėlių metu. Taigi, RŠLU programos įgyvendinimas nėra sistemingas ir nuoseklus, nes dažniausiai į mokomuosius dalykus integruojamos vadovėliuose pateiktos temos, klasės valandėlių metu aptiriamos tik atskiros lytiškumo temos, o tai neapima sistemingo ir nuoseklus RŠLU programos temų išdėstymo.

Pagrindinė problema, su kuria susiduria mokytojai, socialiniai pedagogai, visuomenės sveikatos priežiūros specialistai – mokymo metodinės medžiagos trūkumas. Kaip vienas iš sėkmingų problemos sprendimo būdų nurodomas visų šiuo metu esančių mokykloje prevencinių, sveikatinimo programų apjungimas ir skyrimas joms atskiros pamokos.

Tyrimas rodo, kad RŠLU programos įgyvendinimui 20,3 proc. ugdymo įstaigų yra sudarytos metodinės grupės, kurios, įvertinusios mokyklos bendruomenės poreikius, esamą situaciją, turėtų parengti RŠLU programos įgyvendinimo priemonių planą. RŠLU programos įgyvendinimo planai yra sudaryti 30,6 proc. ugdymo įstaigų (juos sudarė arba RŠLU programos įgyvendinimo metodinės grupės, arba Prevencinio darbo grupės). Kita vertus, išaiškėjo, kad daugeliu atvejų

nebuvo tiriami ugdymo įstaigos bendruomenės poreikiai ir nepakankamai RŠLU realizavime dalyvauja tėvai.

Nustatyta, kad 17,5 proc. tiriamųjų savo kompetencijas kalbėti lytiškumo klausimais vertina kaip pakankamas, 38,0 proc. labiau taip nei ne, 35,9 proc. – labiau ne nei taip ir 8,6 proc. kaip nepakankamas. Respondentams (75,1 proc.) ypač nepakanka kompetencijų, suteikiant pagalbą tėvams kalbėti su vaikais lytiškumo klausimais, lyčių diskriminacijos (63,0 proc.), lyčių stereotipų (58,3 proc.), šeimos planavimo metodų (54,4 proc.), psichologiniais vyrų ir moterų skirtumų (52,0 proc.) klausimais. Seminaruose, kurie būtų skirti aptarti minėtas temas, norėtų dalyvauti dauguma tiriamųjų.

Pateikti tyrimo duomenys leidžia teigti, kad ne visi respondentai žino rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo bei lytinio švietimo vertybinius skirtumus. Pedagogų vertybinės nuostatos šeimos atžvilgiu yra tradicinės – daugumos (88,5 proc.) nuomone šeima yra vyro ir moters santuokos pagrindu sukurta asmenų bendruomenė. Hormoninės kontracepcijos ir paauglių lytinių santykių atžvilgiu respondentų nuostatos ne visada sutampa su Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos nuostatomis – 43,5 proc. tiriamųjų nurodo, jog hormoninė kontracepcija tai viena iš apsisaugojimo nuo nepageidaujamo nėštumo priemonių tiems paaugliams, kurie gyvena lytinį gyvenimą. 81,9 proc. apklausoje dalyvavusiųjų gyvybę nuo prasidėjimo momento laiko vertybe. Seksualinių mažumų atžvilgiu tiriamieji yra pakankamai tolerantiški.

Vertinant Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimą mokyklose, išryškėja, kad yra būtinas kompleksiškas, išorinių, nuo mokyklos nepriklausančių ir todėl reikalaujančių Švietimo ir mokslo ministerijos sprendimų, ir vidinių, nuo mokyklos priklausančių, priemonių įgyvendinimas, kuris sukurtų palankias sąlygas RŠLU programos įgyvendinimui.

Siekiant pagerinti Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos realizavimą Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose, rekomenduojama skatinti mokytojų motyvaciją tobulinti rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo kompetencijas, įtraukiant RŠLU programos temas į Bendrąsias ugdymo programas, o taip pat stiprinti pedagogų motyvaciją integruoti rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo klausimus į dėstomus dalykus, plėsti rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo kvalifikacijos kėlimo seminarų pasiūlą mokytojams, gerinti seminarų kokybę ir atsižvelgti į mokytojų poreikius, aprūpinti mokymo metodinėmis priemonėmis.

IVADAS

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. rugsėjo 5 d. nutarimu Nr. 948 patvirtintame Nacionalinės demografinės (gyventojų) politikos strategijos šeimos gerovės įgyvendinimo 2008-2010 metų priemonių plane (Žin., 2007, Nr. 98-3977) numatyta priemonė „Užtikrinti, kad mokyklose būtų vykdoma rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa“. Švietimo ir mokslo ministras 2006 m. vasario 14 d. įsakymu Nr. ISAK-261 patvirtino „Vaikų ir jaunimo rengimo šeimai programų rengimo metodinės rekomendacijos“, kurios apibrėžia tokių programų rengimo ir įgyvendinimo principus, programų turinio reikalavimus ir kt.

Švietimo ir mokslo ministras 2007 m. vasario 7 d. įsakymu Nr. ISAK-179 parvirtino Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą. Visuomenėje vyksta diskusijos dėl jaunų žmonių rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo ar lytinio švietimo ir reprodukcinės sveikatos programų įgyvendinimo.

Tyrimo tikslas: išsiaiškinti ar įgyvendinama Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa (toliau RŠLU programa), su kokiais problemomis susiduriama realizuojant RŠLU programą ir kokios yra rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo tobulinimo galimybės.

Uždaviniai:

1. Išsiaiškinti ar mokykloje sudaryta RŠLU programos įgyvendinimo metodinė grupė, kas ją sudaro ir kas atsakingas už RŠLU programos įgyvendinimą;
2. Išsiaiškinti ar sudarytas mokyklos RŠLU programos įgyvendinimo priemonių planas ir ar jį sudarant buvo tiriami mokyklos bendruomenės mokinių, tėvų poreikiai;
3. Išsiaiškinti ar sudarant RŠLU programą buvo atsižvelgta į mokinių amžių, vertybinius įsitikinimus;
4. Išsiaiškinti ar mokykla turi pakankamai mokymo metodinės medžiagos, vaizdo medžiagos, knygų, padalomosios medžiagos rengimo šeimai ir lytiškumo klausimais bei ko trūksta.
5. Nustatyti RŠLU programos įgyvendinimo būdus: integravimas į mokomuosius dalykus, projektinė ir popamokinė veikla;
6. Išsiaiškinti atskirų dalykų mokytojų kompetencijas ir galimybes įgyvendinti RŠLU programą (savišvieta, dalyvavimas seminaruose, seminarų kokybės vertinimas ir pan.);
7. Įvertinti pedagogų kvalifikacijos kėlimo poreikius (kokių seminarų reikėtų, jų trukmė);
8. Atskleisti pedagogų vertybines nuostatas šeimos, kontracepcijos, užsimezgosios gyvybės, seksualinių mažumų atžvilgiu.

1. RENGIMO ŠEIMAI IR LYTIŠKUMO UGDYMO PROGRAMOS ĮGYVENDINIMO AKTUALUMAS

Tikslingos bei kryptingos pedagoginės veiklos būtinybę, kuria būtų siekiama derinti konkrečių žinių lytiškumo klausimais perteikimą su dorovinių vertybių, valios ugdymu ir asmens brandinimu atsakingai tėvystei ir motinystei išryškina paauglių lytinių santykių paplitimas ir su juo susijusios sveikatos problemos (paauglių nėštumas, lytiniu keliu plintančios infekcijos, narkotinių medžiagų vartojimas, psichikos sveikatos problemos).

Šiame skyriuje pateikiami 1998-2007 metų mokslinių tyrimų duomenys apie paauglių lytinių santykių paplitimą, nepilnamečių mergaičių nėštumą, sergamumą lytiškai plintančiomis infekcijomis ir psichoemocinės sveikatos problemas.

1998–1999 metais L. Jaruševičienės atliktas Kauno miesto vidurinių ir profesinių mokyklų 13–18 metų amžiaus paauglių lytinės elgsenos tyrimas rodo, kad 26,5 proc. respondentų (35,5 proc. vaikinių ir 17,5 proc.) merginų yra turėję lytinius santykius. S. Ustilaitės (1999) tyrimo duomenimis 14–17 metų amžiaus grupėje lytiškai aktyvių paauglių buvo daugiau negu dešimtadalis (13,4 proc.). 16–17 metų amžiaus grupėje seksualinį patyrimą turinčių vaikinių buvo 26,3 proc., o merginų – 15,5 proc. 2004 metais Respublikinės universitetinės ligoninės Vaiko raidos centro inicijuotas tyrimas parodė (imtis 3000, atliko UAB „RAIT“ rinkos tyrimų ir analizės grupė), kad 19 proc. tirtų jaunuolių lytinius santykius pradėjo iki 15 metų, 28 proc. – 16 metų, 52 proc. – 17 metų ir daugiau. Kauno medicinos universiteto Profilaktinės medicinos katedros atliekamo „Moksleivių sveikatą lemiančios gyvenosenos“ tyrimo (HBSC) 2002 m. rezultatai rodo, kad 16,5 proc. jaunimo turėjo lytinius santykius iki 15 metų, 2006 m. – 15,8 proc. 2006 metais Švietimo ir mokslo ministerijos užsakytu atlikto „11–12 klasių mokinių sveikatos ir jos pokyčių per pastaruosius 5 metus“ tyrimo duomenimis daugiau negu trečdalis (36,1 proc.) respondentų yra turėję lytinius santykius. Tarp respondentų septyniolikmečių lytinius santykius yra turėję ketvirtadalis (25,5 proc.), aštuoniolikmečių – 39,7 proc. ir devyniolikmečių – daugiau negu pusė (55,6 proc.). Vertinant šiuos duomenis pagal lytį, išryškėja, kad iš visų 385 tyrime dalyvavusių vaikinių, lytinius santykius yra turėję beveik pusė (47,3 proc.), o iš visų 650 merginų – beveik trečdalis (29,5 proc.). Vaikinių, turėjusių seksualinį patyrimą, procentiniai dažniai pusantrą karto didesni negu merginų. Šio tyrimo metu gauti vienuoliktų klasių mokinių lytinių santykių paplitimo rodikliai (lytinius santykius yra turėję 29,9 proc.) sutampa su Vilniaus visuomenės sveikatos centro 2004 metais atlikto Vilniaus miesto 8–11 klasių mokinių rizikingos elgsenos tyrimo duomenimis. Kas trečias vienuoliktokas yra turėjęs lytinius santykius (39,1 proc. vaikinių ir 25,8 proc. merginų).

Jaunų žmonių lytinių santykių paplitimą iš dalies galima paaiškinti mūsų visuomenėje pasikeitusiomis, liberalesnėmis lytinio elgesio normomis, visuomenės moralės ir lyčių socialinio elgesio stereotipų kaita. Vieša visuomenės nuomonė nesmerkia jaunų žmonių seksualinio aktyvumo. Neištikimybė, gyvenimas nesusituokus, seksualinis palaidumas šiuolaikinėje visuomenėje vis daugiau toleruojami. Rinkos ekonomika, globalizacija ir masinė kultūra skatina vartotojišką, pragmatinių vertybių plitimą. Šiomis vertybėmis besivadovaujantis požiūris keičia tarpusavio bendravimą, kuris virsta daiktiška, pragmatine sąveika. Erotinių kodų pilni masinės kultūros vaizdinai, kurie taip pat labai aktyviai veikia vaikų ir paauglių psichiką, sukeldami troškimus ir skatindami rinktis tam tikrus elgesio modelius.

Dėl didėjančio lytiškai aktyvių paauglių skaičiaus ir nepilnamečių seksualinės patirties vis jaunesniame amžiuje **paauglių seksualinio patyrimo problema tampa gana aktuali.**

Viena iš ankstyvų seksualinių santykių pasekmė yra **nepilnamečių mergaičių nėštumas**. Paauglių motinų kūdikiams komplikacijų grėsmė ir mirtingumas yra žymiai didesni nei vyresnio amžiaus motinų. Jaunesnėms nei 15 metų paauglėms nėštumo komplikacijų dažnis yra 60 proc. didesnis nei bendroje vaisingo amžiaus moterų populiacijoje ir 2,5 karto didesnis nei 20–24 metų amžiaus moterų grupėje. Jei mama yra jaunesnė nei 15 metų amžiaus, dvigubėja rizika, jog kūdikis gims mažesnio nei 2500 g. svorio. Jei mama jaunesnė nei 17 metų amžiaus, tris kartus didėja tikimybė, jog kūdikis mirs per pirmas 28 gyvenimo dienas. Statistikos departamento duomenimis, 2004 metais Lietuvoje iki 14 metų amžiaus buvo nustatyti 8 neplanuoti nėštumai, 15–19 metų – 3285. Iš jų atitinkamai 3 ir 905 merginoms buvo dirbtinai nutrauktas nėštumas. 2005 metais iki 14 metų amžiaus buvo atlikti 8 dirbtiniai abortai, 15–19 metų – 820. 2006 metais dirbtiniai abortai buvo atlikti 896 merginoms iki 19 metų amžiaus, iš jų 6 iki 15 metų. Atitinkamai 2007 metais 870 ir 7 dirbtiniai abortai.

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje **sergamumas lytiškai plintančiomis infekcijomis (LPI) mažėja, tačiau išlieka didesnis už Europos Sąjungos valstybių vidurkį**. Per paskutinius ketverius metus tarp 15-19 metų amžiaus jaunimo diagnozuota 19 ŽIV infekcijos atvejų: 2007 – 1, 2006 – 4, 2004 ir 2005 metais po 7 naujus ŽIV infekcijos atvejus. Kasmet (2004-2007) 15-19 metų amžiaus grupėje sifilis diagnozuojamas 20 asmenų (2004 – 19, 2005, 2006 ir 2007 metais - po 20 susirgimo atvejų). 2007 m., lyginant su 2004 m., susirgusių gonorėja padaugėjo atitinkamai 31 ir 40 atvejų. Lytinių takų chlamidinė infekcija per paskutinius ketverius metus kasmet užsikrėsdavo nuo 13 iki 19 jaunuolių.

Lytiniu būdu plintančių infekcijų (LPI) rizika mergaitėms žymiai didesnė nei suaugusioms moterims dėl anatominių ir fiziologinių ypatumų. Pirmiausia skiriasi gimdos kaklelio ir makšties epitelio sandara, mergaitės epitelis yra pažeidžiamesnis, gleivinė plonesnė, gleivės skystesnės, makšties rūgštingumas mažesnis, todėl lengviau patenka infekcija. LPI pavojus išauga didėjant

lytinių partnerių skaičiui. Infekcijų skaičius atvirkščiai proporcingas amžiui ir tiesiogiai lytinių partnerių skaičiui. Didėjant lytinių partnerių skaičiui, didėja lytiškai plintančių infekcijų pavojus. Mokslinių tyrimų duomenys rodo, jog moterims, turėjusioms ankstyvus lytinius santykius, yra dažniau diagnozuojamas ŽPV (žmogaus papilomos virusas), kuris turi įtakos gimdos kaklelio vėžio atsiradimui. Nustatyta, kad moterų, turėjusių daugiau negu 6 lytinius partnerius, rizika susirgti gimdos kaklelio vėžiu padidėja 2,2 karto, moterų, pradėjusių lytinį gyvenimą iki 18 metų – 1,6, o rūkymas šią riziką padidina iki 1,7 karto.

Ankstyvi (neretai atsitiktiniai) lytiniai santykiai yra susiję su **didesne jaunų žmonių rizika ne tik lytinei, bet ir psichikos sveikatai**. Lytiniai santykiai paauglystėje, pasak G. Vaitoškos (2004), pažeidžia psichologinį saugumą. Tikimybė, kad paaugliai sugebės sukurti ilgalaikius santykius nėra didelė. Dviejų žmonių buvimas kartu nėra paprastas santykis. Jam reikalingas dvasinis, emocinis-psichinis subrendimas. Tokia sąjunga galima tuomet, kai elgesys nėra lemiamas biologinių ar egoistinių poreikių, troškimų, priklausomybės. Svarbiausias vidinis paauglio uždavinys yra susiformuoti asmens tapatybę, atsakyti į klausimus: kas aš esu, kokia bus mano profesija, koks esu kaip vyras ar moteris, koks esu su draugais. Paauglys „ieško savęs“ ir dėl to jis nėra pasiruošęs intymumui, kuris reikalauja įsipareigojimo ir moralinės galios.

Pilnaverčiam paauglio vystymuisi ir socializacijai labai svarbus ir jo dvasinių poreikių tenkinimas. Šeimoje patiriama dvasinė deprivacija daro paauglius psichologiškai pažeidžiamus. Nustatyta (S. Ustilaitė, 2001), jog keturis kartus padidėja tikimybė, kad mergaitės įgis ankstyvos seksualinės patirties, jei jos nepatenkins bendravimo su motina poreikio; daugiau nei du kartus – abiejų tėvų pasitikėjimo jomis kaip asmenybėmis ir teigiamų vertinimų poreikių; pusantro karto ir berniukams, ir mergaitėms didesnė tikimybė turėti lytinių santykių, jei nepatenkinamas bendravimo su tėvu poreikis.

Jau minėto „11-12 klasių mokinių sveikatos ir jos pokyčių per pastaruosius 5 metus“ tyrimo duomenys rodo, kad egzistuoja sąsaja tarp ankstyvos seksualinės patirties ir prastos psichoemocinės būsenos: lytiškai aktyvūs paaugliai dažniau nei šios patirties neturintys bendraamžiai nesijautė laimingi ar jautėsi visiškai nelaimingi, nuolat jautė pyktį ir agresiją, nerimą ir įtampą mokykloje, dažniau galvojo apie savižudybę, rimtai kūrė planus, kaip tai padaryti, bandė žudyti, o taip pat dažniau elgėsi priešingai nei reikalauja mokinio elgesio taisyklės. Aptariant lytinę patirtį turinčių ir šios patirties neturinčių paauglių emocinės būsenos skirtumus, verta pastebėti, kad panašius duomenis gauna ir užsienio mokslininkai. Jų pateikiami 6500 14–17 metų amžiaus paauglių lytinės elgsenos tyrimo duomenys atskleidžia, kad seksualiai aktyvūs paaugliai kur kas dažniau kenčia nuo depresijos: mergaitės beveik tris kartus dažniau, berniukai beveik du su puse karto. Depresiškumas šiuo atveju suprantamas ne kaip klinikinė diagnozė, bet kaip besitęsianti nelaimingumo būseną. Diskutuojama, ar tokie duomenys susiję su tiesiogine seksualinio aktyvumo įtaka psichologinei būsenai, ar tai susiję su bendrais socialiniais

faktoriais. Detalus statistinis lyties, amžiaus, rasės, pajamų faktorių įtakos vertinimas parodė, kad panašių pajamų, amžiaus, lyties lytiškai aktyvūs paaugliai yra labiau linkę į depresiją nei tie, kurie neįsitraukė į seksualinį gyvenimą. Tyrimai taip pat rodo, kad suicidiniai bandymai irgi dažnesni tarp seksualiai aktyvių paauglių: mergaičių beveik tris kartus, berniukų – aštuonis kartus. H. Leitenbergo teigimu kuo anksčiau mergaitė pradeda santykiuoti, tuo didesnė savižudybės rizika. Mergaitės tada būna labiau linkę anksti pradėti vartoti alkoholį ir narkotikus, praleidinėti pamokas ir pastoti. Šie tyrimų duomenys gali būti interpretuojami įvairiai. Paprastai diskusijos centre yra klausimas, kaip paaiškinti minėtus duomenis. Ar depresiški paaugliai labiau linkę įsitraukti į ankstyvus lytinius santykius, ar priešingai, lytiškai aktyvūs paaugliai tampa depresiški? Tikėtina, kad daugeliu atvejų seksualinis aktyvumas didina depresiškumą. Tokią prielaidą leidžia daryti tyrimų duomenys, kurie byloja, kad dauguma lytiškai aktyvių paauglių apgailestauja, kad įsitraukė į lytinius santykius, ir mano, kad reikėjo palaukti. Mokslinių tyrimų duomenys rodo, kad ankstyva paauglių seksualinė patirtis susijusi su skaudžiais išgyvenimais (gėdos ir kaltės jausmai, išsiskyrimas su draugu(-e), nusivylimas ir pažeminimas, pyktis ir neviltingis); tai leidžia teigti, kad ši patirtis neigiamai veikia psichoemocinę paauglių sveikatą. Šie duomenys patvirtina ir psichologų praktikų pastebėjimus, kad ankstyvi lytiniai santykiai nuveda į emocinę aklavietę. Lytinis artumas nesuteikia emocinio artumo ir saugumo jausmo savaime, o paaugliams tik dar daugiau komplikuoja santykius. Pastebėta, kad pradėjus lytinį gyvenimą santykiai tampa skurdesni, siaurėja bendrų interesų erdvė, mažėja draugų ratas, didėja savęs kaltinimo jausmas. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad imprintingo mechanizmo dėka užfiksuojamas pirmasis santykio su partneriu įspūdis tolimesniame gyvenime įgyja besąlygišką autonominę reikšmę. Kartais jis palieka neišdildomą pėdsaką visam gyvenimui. Ankstyvas lytinis patyrimas palieka gilų, bet ne visada teigiamą emocinį-psichinį pėdsaką tolesniems santykiams ir turi įtakos santuokiniam gyvenimui.

Vertinant ankstyvą lytinį gyvenimą socialiniu aspektu, taip pat iškyla problemos, kurių paaugliai nepajėgūs spręsti patys. Ankstyvi lytiniai santykiai neretai yra susiję su gyvybės pradėjimu, tuomet atsiranda: **nebrandžios ankstyvos santuokos, atsisakymas auginti kūdikius ar jų nužudymas, ekonominė priklausomybė nuo tėvų, sumažėjusios galimybės įgyti išsilavinimą ir gauti gerą darbą.** Paauglėms motinoms trūksta brandumo ir galimybių tapti geromis motinomis, jos vis dar nori elgtis kaip vaikų neturinčios bendraamžės. Jas gali piktinti, kad negauna to, ko nori. Jų vaikai, dažniau nei suaugusių moterų, patenka į skurdą, paauglės dažniau gyvena iš pašalpų ar priklauso nuo savo tėvų. Jų perspektyvos mokytis ir dirbti yra ribotos. Jos taip pat dažnai kenčia socialinę izoliaciją, dažniau atiduoda naujagimį įvaikinti, nes lieka vienišos, yra linkusios vėl pastoti.

Paauglių motinų vaikai dažniau patiria emocinę ar fizinę prievartą, dažniau serga ar yra traumuojami, turi intelektualinių ar išgūdžių plėtros sunkumų, linkę vartoti narkotikus. Visos šios problemos kelia didesnę riziką, jog šie vaikai patys taps tėvais paauglystėje. Paaugliui tėvui

būdingas silpnesnis mokymasis, skurdesnis gyvenimas, mažesnė galimybė gauti geresnes pajamas.

Visa tai įrodo Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos realizavimo būtinumą. Kitame skyriuje pateiksime rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo bei lytinio švietimo situaciją Lietuvoje po Nepriklausomybės atgavimo.

2. RENGIMO ŠEIMAI IR LYTIŠKUMO UGDYMO BEI LYTINIO ŠVIETIMO SITUACIJA LIETUVOJE PO NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO

Pertvarkant švietimo sistemą po Nepriklausomybės atkūrimo, iškilo uždavinys ją tobulinti remiantis Lietuvos poreikiais ir atsižvelgiant į Vakarų šalių švietimo idėjas bei patirtį. Buvo pradėta diskutuoti dėl lytiškumo ugdymo konceptualių pagrindų: ar reikėtų jį uždrausti, nes už tai tradiciškai atsakinga šeima, ar sekti daugelio Vakarų šalių pavyzdžiu pasirenkant konkrečią kryptį. Pavyzdžiui, ar teikti pirmenybę mokymui, kaip apsisaugoti nuo nėštumo ir LPI, ar rengti jaunimą tėvų, kaip ugdytojų, vaidmeniui. Lietuvoje dėl skirtingų vertybinių nuostatų lytiškumo klausimu susiformavo du požiūriai / **dvi kryptys: *rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo bei lytinio (seksualinio) švietimo.***

Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo tikslas – stiprinti savarankišką, gyvybingą, narių savitarpio globa ir atsakomybe pagrįstą, kartu kaitą užtikrinančią šeimą bei mažinti ankstyvų lytinių santykių skaičių, vėlinti lytinių santykių debiutą, didinti atsakomybę už savo seksualinę elgseną. Rengimas šeimai ir lytiškumo ugdymas turi dvi glaudžiai susijusias ir viena kitą papildančias paskirtis:

- ***Ugdomąją*** – rengti jaunus žmones gyvenimui, santuokai, suteikti žinių apie šeimą, pateikti visuminę lytiškumo sampratą, ugdyti brandžią ir dorovingą asmenybę, gerbiančią žmogaus gyvybę nuo pradėjimo momento, gebančią kurti brandžius tarpasmeninius santykius, puoselėti lytinę sveikatą ir pasipriešinti neigiamai aplinkos įtakai.

- ***Prevencinę*** – vykdyti ankstyvų lytinių santykių bei su jais susijusių problemų, lytinio išnaudojimo bei priekabiavimo, diskriminacijos dėl lyties prevenciją.

Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo tikslas ir paskirtis atitinka Lietuvos švietimo plėtotės strategines nuostatas (2003-2012), kuriose pabrėžiama, kad mokykla turi padėti asmeniui atsiskleisti socialinėje ir kultūrinėje erdvėje, brandinti savimone, kūrybiškumą, atsakomybę.

Taigi, rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo esmė – rengti jaunus žmones gyvenimui šeimoje: išugdyti žmogaus vertybes, įgūdžius, gebėjimus, reikalingus sėkmingam gyvenimui santuokoje ir šeimos funkcijų realizavimui. Tradicinė šeima, grindžiama darnia santuoka, yra

pateikiama kaip pagrindinė vertybė, sudaranti palankias sąlygas sėkmingam vaiko, o ateityje ir tautos vystymuisi.

Lytinio švietimo krypties atstovai teigia, jog jaunų žmonių rengimas šeimai, kuri tiesiogiai siejasi su santuokos institucija bei tradicinių šeimos vertybių ugdymu, yra ribotas bei konservatyvus, nes:

- toks ugdymas reiškia stabilios dviejų tėvų šeimos pranašumą, o Lietuvoje tokių šeimų mažėja, todėl toks ugdymas užgauna vaikus iš nepilnų šeimų, našlaičius ir gali pakenkti jų savigarbai;
- toks ugdymas grindžiamas idealizuotu, stabiliu ir senamadišku šeimyninio gyvenimo supratimu, jis ignoruoja šiuolaikinę gyvenseną, asmens laisvę, medicinos mokslo ir naujausių biotechnologijų teikiamas galimybes;
- šeimos pamatas – tai ne visada meilė, rūpestis, pagalba bei įsipareigojimas, yra ir prievartos, melo, aplaidumo, manipuliacijų, neištikimybės ir pan. atvejų.

Lytinio švietimo krypties šalininkai pabrėžia, kad lytinis švietimas – daugiau negu žmonių seksualumo aiškinimas, biologinių faktų pateikimas biologijos ar kitų dalykų metu. Lytiniu švietimu siekiama, kad mokiniai gautų informaciją apie reprodukcinę ir lytinę sveikatą, įgytų bendravimo įgūdžių, padedančių apsiginti nuo seksualinės prievartos. Šios krypties atstovų teigimu tikslios informacijos apie reprodukcinę sveikatą, kontracepciją stygius didina neplanuotą nėštumų galimybę bei riziką užsikrėsti lytiniu būdu plintančiomis ligomis tarp paauglių.

Lytinio švietimo tikslas – sumažinti paauglių nėštumų ir lytiškai plintančių infekcijų (LPI), įskaitant ir ŽIV/AIDS, plitimą bei mažinti rizikingų lytinių santykių skaičių, didinant kontraceptinių priemonių suvartojimą. Kaip vienas iš lytinio švietimo tikslų išskiriamas ir siekis padėti žmonėms pasiekti kiek galima daugiau lytinio pasitenkinimo ir malonumo.

Lytiniu (seksualiniu) švietimu siekiama:

- *Puoselėti jaunų žmonių lytinę ir reprodukcinę sveikatą.* Reprodukcinė sveikata reiškia, kad žmonės gali turėti juos tenkinantį „saugų“ lytinį gyvenimą, galimybę pratęsti savo giminę ir laisvę nuspręsti, ar tą daryti, kada ir kaip dažnai tai daryti. Pastarasis teiginys suprastinas, kad vyrai ir moterys turi teisę būti informuoti ir naudotis saugiais, efektyviais, prieinamais ir priimtinais, pasirinktais šeimos planavimo ir vaisingumo reguliavimo būdais, kurie neprieštarauja įstatymams, ir jie turi teisę į tinkamas sveikatos priežiūros paslaugas, kurios leistų moterims saugiai išgyventi nėštumą ir pagimdyti vaiką, sudarytų poroms geriausias galimybes turėti sveiką kūdikį. Lytinė sveikata yra reprodukcinės sveikatos dalis, tai fizinė, emocinė, dvasinė bei socialinė žmonių gerovė, susijusi su lytiškumu, o ne tik ligų, funkcijos sutrikimų ar fizinių defektų nebuvimas. Nors šie apibrėžimai apima visuminį (holistinį) lytiškumo aspektą, tačiau geros reprodukcinės ir lytinės sveikatos rodikliais nurodomi tik tie, kurie susiję su biologiniu lytiškumo aspektu – lytiškai plintančių infekcijų atvejų ir nėštumo dažnumo tarp nepilnamečių

skaičiaus sumažėjimas; prezervatyvų, kontraceptinių piliulių naudojimas lytinių santykių metu. B. Obelenienė, K. Pukelis (2004) pateikiamoje reprodukcinės sveikatos sampratoje išvelgia kelis prieštaravimus: 1) nėštumo nutraukimai ir dauguma kontraceptinių priemonių, ypač vartojamų paauglystėje, slopina natūralius fiziologinius vaisingumo procesus, ir tai visiškai nėra suderinama su „saugiu lytiniu gyvenimu“, kaip ir „funkcijų bei procesų patologijos nebuvimas“ su abortu ir kontraceptinių priemonių naudojimu; 2) aborto ir hormoninių kontraceptinių priemonių naudojimo pasekmės tiesiogiai paliečia tik moterį, todėl realiai neįgyvendinamas lygių seksualinio gyvenimo galimybių ir vienodos atsakomybės principas. Atsakomybė už šeimos planavimą perkeliama vien moteriai, tai įvardijant moters reprodukcinėmis teisėmis, teisėmis į savo kūną.

- *Suteikti mokiniams žinių apie lytinę ir reprodukcinę sveikatą; biologinius reprodukcijos aspektus; kontracepcijos priemones, įskaitant prezervatyvus, kontraceptines piliules; ŽIV/AIDS ir kitų lytiškai plintančių infekcijų plitimą; „saugius“ lytinius santykius (lytiniai santykiai su prezervatyvais); seksualinę prievartą; įvairias lytinio elgesio formas; vyro ir moters vaidmenis visuomenėje. Lytinio švietimo pagrindas – žinių suteikimas.* Anot V. Daudaravičienės, neužtenka vien suteikti žinių, „neugdant valios ir nesistengiant padėti internalizuoti bendražmogiškąsias vertybes, t. y. neauklėjant, žinios gali tapti per ankstyvo lytinio smalsumo priežastimi ir negali užtikrinti dorovingų santykių tarp lyčių. Neturint tvirtų psichinių stabdžių bei valios, lytinio švietimo keliu įgytos žinios gali tik pakenkti asmens fizinei ir psichinei raidai.

- *Mažinti kaltės jausmą, drovėjimąsi ir nerimą, susijusį su lytiškumo klausimais.* Siekiama, kad paaugliai galėtų atvirai ir nevaržomai kalbėti jiems rūpimais lytiškumo klausimais. Dar prieš prasidedant lytiniam brendimui būtų supažindinti su jų organizme vykstančiais kūno pokyčiais.

- *Įvairių jaunimo lytiniu švietimu suinteresuotų institucijų bendradarbiavimo.* Akcentuojama trikampė sąveika tarp tėvų, mokinių ir mokytojų, arba tik tarp pastarųjų dviejų, jeigu vaikai auga globos įstaigose. Ypač pabrėžiamas mokyklose dirbančio medicinos personalo vaidmuo.

- *Skatinti toleranciją įvairioms lytinio elgesio formoms.* Mokiniai skatinami toleruoti seksualines mažumas ir jų teises, stiprinamas pozityvus požiūris tiek į heteroseksualius lytinius santykius, tiek homoseksualius, ar biseksualius santykius. Siekiama platesnės diskusijos apie homoseksualumą. Kalbant apie lytinius santykius aiškinama, kad vieniems tokie santykiai įmanomi tik susituokus, kitiems nebūtinai.

Lytinio švietimo krypties atstovai didelį dėmesį kreipia į „saugios“ lytinės elgsenos ugdymą, rizikingo gyvenimo būdo prevenciją ugdymo įstaigose, jaunimui palankias ugdymo ir sveikatos priežiūros paslaugas; jaunimo sveikatos centrų, kuriuose būtų teikiamos jaunimui palankios ir prieinamos konsultacijos, švietimo, socialinių darbuotojų ir sveikatos priežiūros specialistų paslaugas, tinklo plėtrą.

Pastaraisiais metais vykusi aštri visuomenės diskusija dėl nevyriausybinių organizacijų (NVO) siekių mokyklose diegti lytinio švietimo programas ir “Jaunimui palankių paslaugų” projektą lėmė tai, kad Švietimo ir mokslo ministro įsakymu (2004 m. balandžio 28 d. įsakymas Nr. ISAK-62) buvo sudaryta darbo grupė rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos projektui parengti.

Šiuo metu yra patvirtintos Vaikų ir jaunimo rengimo šeimai programų rengimo metodinės rekomendacijos (2006 m. vasario 14, Nr. ĮSAK-261) ir parengta bei Švietimo ir mokslo ministro įsakymu (2007 m. kovo 7 d. Nr. ĮSAK-179) patvirtinta Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa. Ji sudaryta spiralės principu: visų keturių temų, siūlomų ikimokyklinio ir priešmokyklinio amžiaus vaikams (1. Šeima; 2. Lytis, kultūra, visuomenė; 3. Lytinė sveikata ir 4. Rizikinga elgsena) turinys plėtojamas pradiniam, viduriniame ir vyresniame mokykliniame amžiuje. Kiekviena tema skiriama tėvams (įtėviams), globėjams ar rūpintojams ir mokiniams.

Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos turinys turėtų būti privalomai integruojamas į atskirus mokomuosius dalykus, nedidinant Bendruosiuose ugdymo planuose nustatytų dalykui skirtų pamokų skaičiaus.

Integruojant programos turinį yra nepriimtina: neatsakingas, lengvabūdiškas požiūris į lytinius santykius; komercinių ar visuomeninių organizacijų, užsiimančių kontraceptikų ir kitų priemonių rinkodara, atstovų dalyvavimas ugdymo procese; informavimas apie kontraceptines priemones neturi būti reklama, jis neturi tapti paskata ankstyviems lytiniam santykiams; žinios apie kontraceptikus neturi būti pateikiamos kaip priimtina alternatyva susilaikymui nuo ankstyvų lytinių santykių.

Mokymo kursai, supažindinantys kaip dirbti su ta programa, turėtų būti organizuojami mokyklų komandoms. Komandą gali sudaryti dalykų mokytojai, psichologas, socialinis pedagogas, visuomenės sveikatos priežiūros specialistas, išklausę specialų kursą kaip dirbti su šia programa. Siektina, kad komandos nariai būtų tampriai susiję su mokiniais, juos gerai pažintų, būtų pelnę jų pasitikėjimą bei pripažinimą ir sugebėtų pritaikyti programą prie konkrečių mokinių poreikių. Programos įgyvendinimą užtikrina mokyklos vadovas.

Tėvai turi teisę ir galimybę iš anksto susipažinti su programos turiniu. Norintiems tėvams sudaroma galimybė išklausti paskaitą apie tai, kaip aptarti su vaiku lytiškumo, tarpasmeninių santykių ir šeimos klausimus.

Taigi, šiuo metu Lietuvoje visose ugdymo įstaigose Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa turėtų būti privalomai integruojama į visus mokomuosius dalykus.

Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose jau ir anksčiau buvo diegiamos lytiškumo ugdymo programos: „Kuriančios meilės“ (Billings ir Billings, 1992), „Paauglio žvaigždės“ (Klaus, 1996),

„Gyvenimo kryžkelėje“ (1997), „Universaliosios sveikatos ugdymo ir rengimo šeimai bei lytiškumo ugdymo“ (2000).

Programa „Paauglio žvaigždė“ Šeimos centro iniciatyva Lietuvoje pradėta vykdyti 2004 m. Per dvejus programos vykdymo metus mokytojų atestaciją gavo 50 asmenų. Programa įgyvendinta dviejose Vilniaus ir dviejose Kauno vidurinėse mokyklose (<http://www.lcn.lt/bzinios/>). Tai programa paaugliams, orientuota į moralines vertybes ir suderinanti patirtimi paremtą mokymąsi apie vaisingumą su tėvų įtraukimu ir kliento – mokytojo bendradarbiaujančiu ryšiu, paremtu konfidencialumu. Patirtimi pagrįstas mokymasis skatina paaugles ir paauglius integruoti jų biologinį sugebėjimą tapti tėvu ar motina į visus jų gyvenimo aspektus – socialinį, emocinį, intelektualinį, dvasinį. Kad galėtų dėstyti šį kursą, mokytojai turėjo įgyti specialų pasiruošimą. Vienas iš neatskiriamų programos aspektų buvo programos vykdymo ir jos poveikio mokiniams ir jų tėvams stebėjimas, bendradarbiaujant su Vašingtono, Natūralaus šeimos planavimo centru ir šeimos centru. Šis ugdymo/mokymo planas turi unikalius bruožus:

1. Jis remiasi sugebėjimu atpažinti vaisingumo ir emocionalumo modelius.
2. Individualios konsultacijos skatina moksleivius atidžiai išnagrinėti, kokias pasekmes turi perdėtas seksualumo išmanymas jų savigarbai ir kokios jų pasirinkto elgesio pasekmės.
3. Programa padeda moksleiviams ieškoti ir rasti atsakymus į visus klausimus, kurie įgalins juos deramai atsilaikyti prieš suaugusiųjų gyvenimo išbandymus.

Šios programos Lietuvoje nebuvo galima pilnutinai įgyvendinti dėl kelių priežasčių. Pirmiausia trūko žmonių, pasirengusių individualiam darbui su paaugliais. Individualus darbas reikalavo ne tik profesinės, bet ir asmeninės kompetencijos. Apmokymų metu įgytos žinios daugeliui sukėlė tam tikrą sumaištį, nes vertė keisti įprastas vertybines nuostatas ir požiūrį į kontracepciją, abortą ir „saugų seksą“. Be to, trūko laiko ir sąlygų individualiam darbui, nes dauguma mokytojų, norinčių dirbti pagal šią programą, negalėjo integruoti gautas žinias į savo dėstomų dalykų programas. Šeimos centruose dėstant programą poreikis ir norinčiųjų dalyvauti programoje skaičius pranoko galimybes šias paslaugas suteikti. Be to, programą reikėjo pritaikyti prie lietuviškojo konteksto (Liobikienė, 2006).

Programos „Pažink save“ pagrindas – „Paauglio žvaigždės“ programa, tačiau šioje programoje daugiau dėmesio skiriama paauglių socialinės kompetencijos ugdymui: bendravimo, tėvų – vaikų ir bendraamžių konfliktų sprendimui, gebėjimo pasipriešinti negatyviam grupės spaudimui ugdymui. Ugdomas kritinis mąstymas per diskusijas ir aktualių problemų, dažnai stereotipiškai interpretuojamų žiniasklaidoje, kritiškas vertinimas. Programos dalyviai skatinami stebėti save, atpažinti vaisingumo ženklus, tačiau individualiai nekonsultuojama. Iškilus neaiškumams, susijusiems su lytiškumo fiziologiniais ypatumais, paaugliai nukreipiami į gydytojo konsultaciją. Programos „Pažink save“ tikslai, apibendrintai pateikiami šeimos centruose:

1. Padėti paaugliams susivokti bendrojoje vertybių skalėje.
2. Padėti paaugliams pažinti save, taip pat ir savo lytiškumą.
3. Ugdyti bendravimo įgūdžius.

Programą sudaro septynių susitikimų ciklas. Užsiėmimai organizuojami remiantis grupinio darbo principu, taikant aktyvaus mokymo metodus: užmezgamas ryšys, sukuriama saugi aplinka, nustatomi grupės tikslai ir taisyklės, pristatoma pati programa. Toliau diskusijos, žaidimo, pokalbio formomis padedama paaugliams atpažinti ir tinkamu būdu išreikšti savo jausmus, atpažinti ir įvardyti skirtumus tarp norų ir poreikių. Mokiniais labai patinka ketvirtasis susitikimas, kai per žaidimus ir diskusijas jie gali išsiaiškinti, kokiomis vertybėmis vadovaujasi, kokios vertybės vyrauja visuomenėje, kurioje jie gyvena, ir kokią įtaką tai turi jų gyvenimui. Penktasis, šeštasis ir septintasis užsiėmimas skiriamas lytiškumui pažinti. Mokiniais padedama suprasti ir įvertinti kūno brendimo ir vaisingumo ženklus, analizuojami ne tik fiziologiniai, bet ir socialiniai, psichologiniai – emociniai, dvasiniai lytiškumo aspektai. Programoje daug dėmesio skiriama gyvybės slėpiniui ir atsakomybės už savo elgesį ugdymui. Aptariami aktualūs jaunimui klausimai. Užsiėmimų ciklui baigiantis, moksleiviai raštu ir žodžiu išreiškia grįžtamąjį ryšį (Liobikienė, 2006).

Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose buvo vykdoma ir lytinio ugdymo programa „Gyvenimas kryžkelėje“, kurios tikslas apsaugoti mokinius nuo AIDS ir kitų lytiškai plintančių ligų. „Gyvenimas kryžkelėje“ – tarptautinis projektas, vykdomas daugelyje pasaulio šalių: Vengrijoje, Jordanijoje, Ispanijoje, Olandijoje, Kinijoje, Rusijoje ir daug kt. Programa skirta pedagogams bei savanoriams, dirbantiems su 12-17 metų paaugliais tiek klasėse, tiek užklasinėje veikloje. Programoje pateiktas trisdešimties pamokų ciklas.

Pagrindinės programos nuostatos yra šios:

1. Geriausias būdas išvengti AIDS epidemijos yra seksualinės abstinencijos iki santuokos ir ištikimybės santuokoje pasirinkimas.
2. Abstinentiškas gyvenimas pradedamas apsisprendimu, jo lengviau laikytis, kai palaiko šeima ir draugai.
3. Teisingus pasirinkimus nulemia žmogaus vertybės ir charakteris.

Organizacijos „Naujasis gyvenimas“ iniciatyva Lietuvoje pradėta vykdyti 1998 m. Joje dalyvavo 114 mokyklų. 22 mokyklų 14-17 metų amžiaus 602 mokiniai dalyvavo pedagoginiame eksperimente. Pedagoginis eksperimentas parodė, kad lytinio ugdymo programa „Gyvenimas kryžkelėje“ turėjo pozityvų poveikį, ugdant brandų lytiškumą: skatino mokinių teigiamą požiūrį į dorovines vertybes. Tačiau ši programa Lietuvoje taip pat nebuvo pilnutinai įgyvendinta. Mokytojams trūko laiko pamokų metu išdėstyti 30 pamokų ciklą, ir tik atskiros pamokos buvo integruojamos (ir dabar integruojamos) į dorinio ugdymo dalykų pamokas (Ustilaitė, 2001).

Nuo 2000 m. buvo vykdoma ir „Universaliosios sveikatos ugdymo ir rengimo šeimai bei lytiškumo ugdymo programos“, tačiau šios programos nebuvo efektyvios, nes didelė dalis mokytojų nebuvo susipažinusi su minėtomis programomis, jiems trūko kompetencijų bei motyvacijos integruoti lytiškumo klausimus į dėstomą dalyką.

Jaunų žmonių lytiškumo ugdymą ir lytinį švietimą vykdė ne tik mokyklos, bet ir Visuomenės sveikatos centrai, vykdančios įvairias programas bei akcijas lytiškumo temomis. Visuomenės sveikatos ugdymo centro tyrimų duomenimis 2002 m. buvo suorganizuoti 6214, 2003 m. – 6013, 2004 m. – 5610 ir 2005 m. - 4894 lytiškumo ugdymo renginiai ir atitinkamai – 12856, 16360, 15349, 16947 renginiai skirti AIDS ir kitų lytiškai plintančių ligų profilaktikai. Taip pat 2003 metų ataskaitose pateikiami tokie su lytiniu švietimu susiję projektai organizuoti atskirose savivaldybėse. Alytaus savivaldybėje dviejose mokyklose lytinio auklėjimo programa „Tarp mūsų, mažųjų moterų“. Molėtų savivaldybėje lytiškumo programos „Bendraamžiai – bendraamžiams“, „Meilės spalvos“, „Talentai prieš AIDS“, lytinio brendimo programa „Pokyčiai“ (<http://www.ugdymas.vvspt.lt/Leidiniai/LT-2005-SUA1.pdf>). Akivaizdu, kad vykdytų programų bei projektų yra, tačiau nėra aišku ar šie projektai pasiteisino, kokia jų išliekamoji vertė. Galbūt kažkurios programos yra tikrai naudingos ir produktyvios ir galėtų būti pavyzdinės plėtojant lytiškumo ugdymo galimybes visoje Lietuvoje. Pavyzdžiui, Sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr. 377 patvirtintos „Visuomenės sveikatos ugdymo ir mokymo prioritetinės (strateginės) kryptys 1999-2002 m.“ išskėlė tikslą 2003 m. įgyvendinti integruotą ikimokyklinio ir mokyklinio amžiaus vaikų sveikatos ugdymo sistemą, siekiant, kad sveikatos mokymas taptų privaloma švietimo programų dalimi vaikų ir jaunimo ugdyme. Minėtame dokumente nurodomos mokyklai aktualios veiklos gairės, į kurias yra įtrauktas asmens higienos ir sveiko lytinio gyvenimo mokymas bei AIDS ir lytiškai plintančių ligų profilaktika (Gudžinskienė, Česnavičienė, 2002). V. Gudžinskienės, J. Česnavičienės (2002) tyrimo „Sveikatos ugdymas bendrojo ugdymo sistemoje“ duomenimis 1992 metais patvirtinta „Sveikatos ugdymo programa“ pastoviai naudojami tik 2,6 proc. mokytojų, net 80,5 proc. mokytojų nėra susipažinę su šia programa.

Valstybinėje lytiškai plintančių infekcijų (LPI) profilaktikos ir kontrolės 2006-2009 metų programoje (2005m. lapkričio 21d., Nr.1253) akcentuojama, kad vis dažniau lytiškai plintančiomis infekcijomis užsikrečia jaunimas. Taip pat nustatyta, kad viena iš paauglių pageidaujamų paslaugų – lytinis švietimas. Lytiškumo problemas norėtų aptarti 4 iš 5 paauglių. Kas antras noriai bendrautų su jaunimo centro gydytoju, per konsultaciją norėtų būti su gydytoju vieni. Vienas iš LPI profilaktikos ir kontrolės programos priritetų yra stiprinti pirminę profilaktiką – skleisti dorovines normas, ugdyti saugią ir atsakingą lytinę elgseną, atlikti rizikingo gyvenimo būdo prevenciją, ypač tarp jaunimo. Valstybinėje ŽIV/AIDS profilaktikos ir kontrolės 2003–2008 metų programoje (2003 spalio 14d., Nr.1273) teigiama, kad būtina rūpintis jaunimo (ypač nelankančio mokyklos) švietimu ŽIV/AIDS ir kitų lytiškai plintančių infekcijų

profilaktikos, nepageidaujamo nėštumo, rengimo šeimai klausimais, informuoti jaunimą apie alkoholio ir narkotikų poveikį seksualiniam elgesiui ir galimus padarinius, skatinti nevyriausybinių organizacijų veiklą šioje srityje.

Lietuvos šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacija orientuota į jaunuolių *lytinį švietimą*. Šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacija (ŠPSSA) šešiuose didžiuosiuose Lietuvos miestuose yra įkūrusi jaunimo centrus, kuriuose yra suformuotos lytinio švietimo savanorių grupės. Būsimieji jaunimo švietėjai praktiniam darbui su bendraamžiais rengiami pagal specialią programą (ji pateikta ŠPSSA tinklalapyje: http://www.spa.lt/1_mokkursas.phtml).

Ši asociacija viena pirmųjų pradėjo bendraamžių mokymo iniciatyvą. Buvo organizuojamos bei apmokomos savanorių grupės. Apmokyti jaunimo švietėjai dirbo jaunimo centruose bei mokyklose. Kasmet apie 20 000 jaunuolių dalyvaudavo bendraamžių organizuojuose susitikimuose, diskusijose, debatuose (Jociūtė, Kuliešytė, Ustilaitė, 2005, p. 46). Asociacija yra parengusi lytinio švietimo programą skirtingoms mokinių amžiaus grupėms. Siūlomas toks turinys: bendravimas ir higiena, lytiškumo pasireiškimas bei lytinės vizijos formavimas, vaikino ir merginos atsakomybė pradedant lytinį gyvenimą, kontracepcija, lytiškai plintančios ligos ir AIDS prevencija, narkotikų ir rūkymo žala, žmogaus reprodukcinės ir lytinės teisės. Taip pat šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacija organizuoja Lytinio švietimo mokymus mokytojams ir kitiems specialistams dirbantiems arba planuojantiems dirbti lytinio švietimo srityje (<http://www.interservis.lt/index.php?pos=1011#>). Lytinio švietimo požiūriu akcentavimu remiasi ir Pasaulinės sveikatos organizacijos (PSO) regioninė lytinės ir reprodukcinės sveikatos strategija. PSO rekomenduoja suteikti paaugliams kuo daugiau informacijos apie lytiškumą ir reprodukciją, o lytinį švietimą įtraukti į mokyklų mokymo programas. PSO teigimu, kiekviena valstybė privalo garantuoti, kad jauniems žmonėms būtų lengvai pasiekiamos konfidencialios, nemokamos ir be tėvų sutikimo jaunimui draugiškos paslaugos. Taip pat turi būti siekiama sumažinti tarp jaunų žmonių neplanuotų nėštumų ir jų nutraukimų bei lytiškai plintančių ligų skaičių (Bulotaitė, 2005).

Taigi, Lietuvoje vyksta tiek rengimas šeimai ir lytiškumo ugdymas, tiek lytinis švietimas. Nors nuo 2007 m. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose turėtų būti privalomai vykdoma Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa, tačiau galima daryti prielaidą, kad valdžios sukurtos strategijos bei numatytos ugdymo kryptys nepasiekia didžiosios daugumos mokytojų, ne visos mokyklos vykdo valdžios diegiamas naujoves.

3. TYRIMO IMTIES CHARAKTERISTIKOS IR METODAI

Tyrimas atliktas 2008 m. spalio – lapkričio mėn.

Siekiant atskleisti Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos (2007) įgyvendinimą mokykloje, bendrojo lavinimo mokykloms buvo pateikta *anketa*. Anketoje išskirti šie tiriamieji komponentai:

- Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos realizavimo būdai ir problemos su kuriomis susiduriama ją realizuojant;
- ugdymo įstaigos metodinė grupė ir jos veikla;
- pedagogų kompetencijos vykdyti Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą bei kvalifikacijos kėlimo poreikis;
- tiriamųjų vertybinės nuostatos šeimos, kontracepcijos, užsimezgosios gyvybės ir seksualinių mažumų atžvilgiu;
- demografiniai duomenys: pedagoginio darbo stažas, pareigos, ugdymo įstaigos tipas, vieta, apskritis.

Anketoje buvo pateikti uždaro ir atviro tipo klausimai, pastarieji leido patikslinti atsakymus į uždaro tipo klausimus.

Anketa išsiųsta elektroniniu paštu visiems savivaldybių administracijų švietimo padaliniams, kurie ją išsiuntė visoms savivaldybių bendrojo lavinimo mokykloms, nurodytoms Švietimo ir mokslo ministerijos AIKOS informacinėje sistemoje (<http://www.aikos.smm.lt>). Tiriamųjų charakteristika pagal mokyklos tipą pateikiama (1 lentelėje).

1 lentelė. Tyrime dalyvavusių ugdymo įstaigų charakteristika (absoliutūs skaičiai ir procentai) pagal mokyklos tipą

<i>Mokyklos tipas</i>	<i>Išsiųsta anketų (abs. sk.)</i>	<i>Gauta anketų (abs. sk.)</i>	<i>Gauta anketų (procentai)</i>
Gimnazijos	160	75	46,9
Vidurinės	379	147	38,8
Pagrindinės	538	208	38,7
Pradinės	98	28	28,6
Mokyklos – darželiai	117	13	11,1
Jaunimo mokyklos	20	16	80,0
<i>Iš viso</i>	<i>1312</i>	<i>487</i>	<i>37,1</i>

Taigi, iš AIKOS informacinėje sistemoje esančių 1312 mokyklų tyrime dalyvavo 487, t. y. kiek daugiau negu trečdalis (37,1 proc.) visų tipų šalies savivaldybių bendrojo lavinimo mokyklų:

beveik pusė (75 / 46,9 proc.) gimnazijų, daugiau negu trečdalis (147 / 38,8 proc.) vidurinių ir (208 / 38,7 proc.) pagrindinių, daugiau negu ketvirtadalis (28 / 28,6 proc.) – pradinių mokyklų. Aktyviausiai dalyvavo jaunimo mokyklos ir mažiausiai mokyklos-darželiai. Vertinant pagal vietovę, 40,5 proc. – miesto ir 59,5 proc. rajonų mokyklų. 43 anketos nebuvo įtrauktos į duomenų bazę, nes gautos pavėluotai. Ugdymo įstaigų bendruomenės nariai nenoriai pildė anketas.

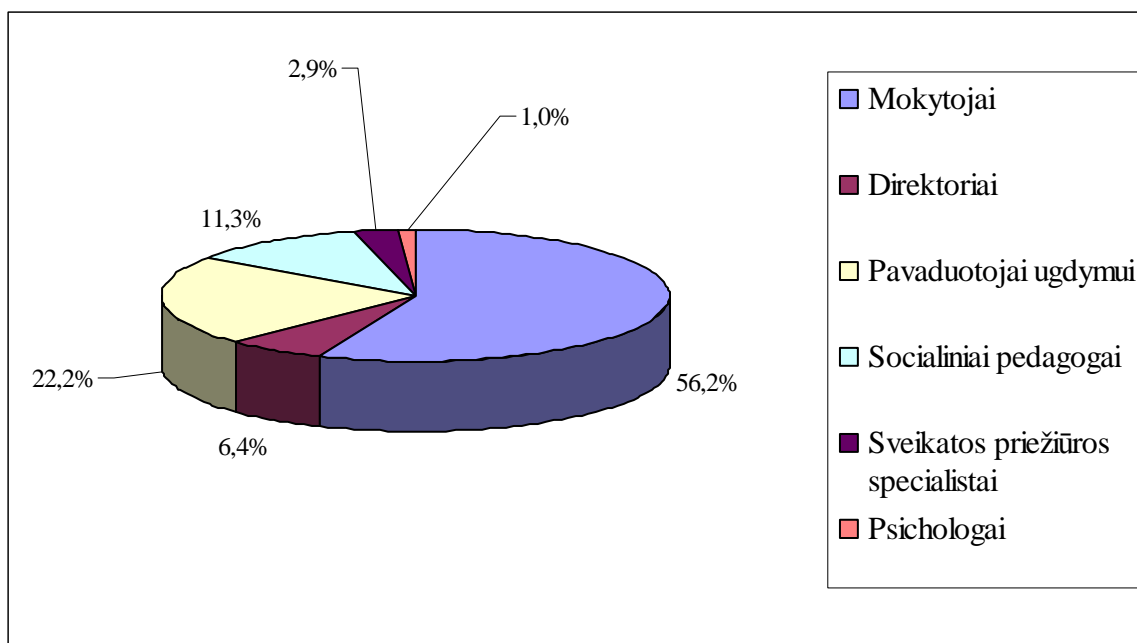
Apklausoje dalyvavusių mokyklų pasiskirstymas (absoliučiais skaičiais ir procentais) pagal apskritis pateikiamas 2 lentelėje.

2 lentelė. Apklausoje dalyvavusių mokyklų skaičius (absoliutūs skaičiai ir procentai) pagal apskritis

<i>Apskritis</i>	<i>Savivaldybių bendrojo lavinimo mokyklų skaičius apskrityje</i>	<i>Apklausoje dalyvavusių mokyklų skaičius</i>	<i>Apklausoje dalyvavusių mokyklų procentas</i>
Alytus	71	40	56,3
Kaunas	217	75	34,5
Klaipėda	132	29	22,0
Marijampolė	90	42	46,7
Panevėžys	122	63	51,6
Šiauliai	159	54	34,0
Tauragė	66	30	45,5
Telšiai	87	26	29,9
Utena	80	41	51,3
Vilnius	288	87	30,2
<i>Iš viso</i>	<i>1312</i>	<i>487</i>	<i>37,1</i>

Tyrimė dalyvavo Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus, Marijampolės, Utenos, Tauragės, Telšių apskričių miestų ir rajonų savivaldybių bendrojo lavinimo mokyklų respondentai. Iš Alytaus, Panevėžio ir Utenos apskričių daugiau negu pusė ugdymo įstaigų atsiuntė užpildytas anketas. Mažiau aktyvios buvo Klaipėdos, Telšių ir Vilniaus apskritis. Tyrimo imtis reprezentuoja Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose vykdomą Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos realizavimą.

Anketą buvo prašoma užpildyti mokyklos bendruomenės atstovą (direktorių, direktoriaus pavaduotoją ugdymui, mokytoją, sveikatos priežiūros specialistą ir pan.), atsakingą už minėtos programos realizavimą ir geriausiai žinantį situaciją ugdymo įstaigoje. Į anketos klausimus atsakusių tiriamųjų charakteristika pagal pareigas pateikiama 1 paveiksle.

2 paveikslas. Tiriamųjų, atsakiusių į anketos klausimus, charakteristika pagal pareigas

Daugiausiai anketą pildė atskirų dalykų mokytojai ir direktoriaus pavaduotojai ugdymui, mažiausiai – psichologai ir sveikatos priežiūros specialistai.

Pagal darbo stažą respondentai pasiskirstė taip: darbo stažas iki 5 metų – 42 (8,6 proc.), 6-10 metų – 69 (14,2 proc.), 11 ir daugiau – 376 (77,2 proc.). Taigi, daugumos respondentų darbo stažas yra didesnis negu vienuolikos metų.

Tyrimo duomenų matematinė statistinė analizė atlikta naudojant SPSS PC/10.0 statistinį paketą (Statistical Package for the Social Sciences). Tyrimo ataskaitoje pateiktas rodiklių pasiskirstymas absoliučiais skaičiais ir procentais. Požymių tarpusavio ryšiui nustatyti naudotas χ^2 (chi-kvadrato) kriterijus. Skirtumas statistiškai reikšmingas, kai pasikliovimo lygmuo $p < 0,05$.

4. TYRIMO REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

4.1. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos realizavimo būdai, problemos ir jų sprendimas

Švietimo ir mokslo ministro 2007 m. kovo 7 d. įsakymu Nr. ISAK-179 patvirtinta Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa, kurią, kaip vieną iš integruojamųjų programų, įgyvendinti turėtų Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos. Yra keletas integruojamųjų programų integravimo modelių. Jas galima integruoti į vieną ar kelis dalykus, palapsniui integruojamoji programa gali išaugti į atskirą dalyką, ji gali būti įtraukiama į visus dalykus ir daugelį mokyklos gyvenimo sričių. Priklausomai nuo mokytojų pasiruošimo, jos gali būti taikomos viename ar keliuose dalykuose, popamokinėje veikloje.

Baigiamosiose RŠLU programos nuostatose yra nurodoma, kad minėta programa turėtų būti privalomai integruojama į atskirus mokomuosius dalykus, nedidinant Bendruosiuose ugdymo planuose nustatytų dalykui skirtų pamokų skaičiaus.

Vienas iš tyrimo uždavinių buvo išsiaiškinti, ar ugdymo įstaigos įgyvendina Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą. Savivaldybių bendrojo lavinimo mokyklų, įgyvendinančių RŠLU programą, pasiskirstymas pagal apskritis pateikiamas 3 lentelėje.

3 lentelė. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimas pagal apskritis (absoliutūs skaičiai ir procentai)

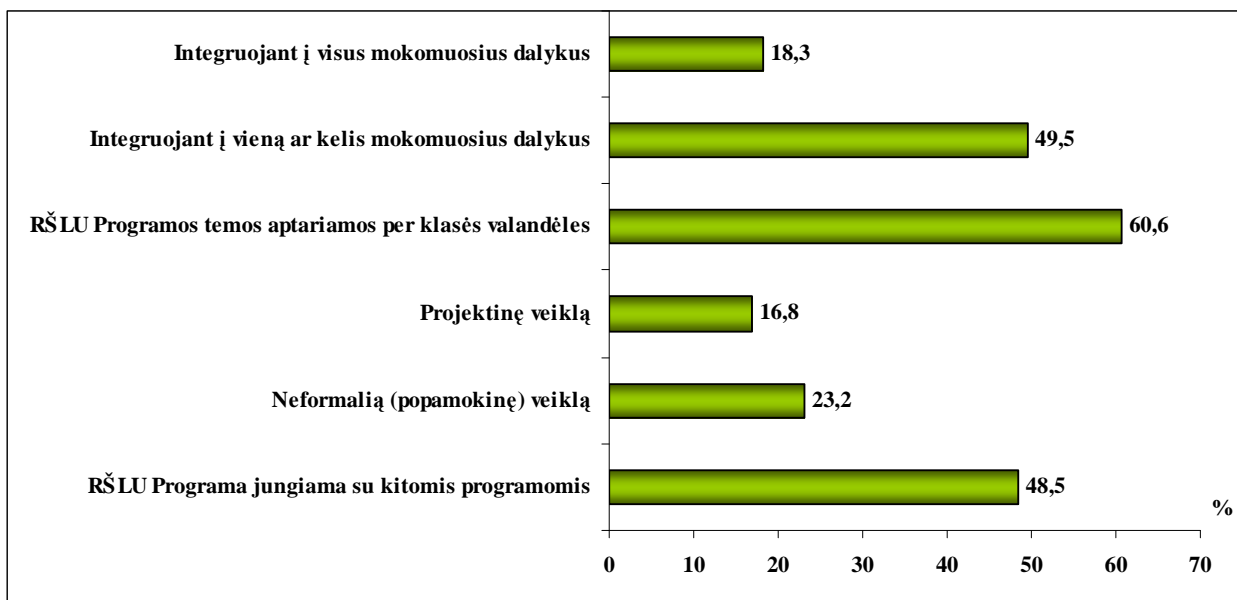
<i>Apskritis</i>	<i>Mokyklų skaičius apskirtyje</i>	<i>RŠLU programą vykdančių mokyklų skaičius (abs. sk. ir proc.)</i>	
Alytus	71	37	52,1%
Kaunas	217	61	28,1%
Klaipėda	132	24	18,2%
Marijampolė	90	37	41,1%
Panevėžys	122	37	30,3%
Šiauliai	159	51	32,1%
Tauragė	66	25	37,9%
Telšiai	87	17	19,5%
Utena	80	32	40,0%
Vilnius	288	67	23,3%
<i>Iš viso</i>	<i>1312</i>	<i>388</i>	<i>29,6%</i>

Iš visų 1312 savivaldybių bendrojo lavinimo mokyklų anketas atsiuntė 487 mokyklos, iš jų 388 nurodė, kad RŠLU programa yra įgyvendinama (žr. 2 lentelę). Taigi, vertinant RŠLU programos įgyvendinimo paplitimą savivaldybių bendrojo lavinimo mokyklose, išryškėja, kad tik apie trečdalis (29,6 proc.) visų ugdymo įstaigų įgyvendina RŠLU programą. Daugiausia ugdymo įstaigų, vykdančių RŠLU programą, yra Alytaus (52,1 proc.), Marijampolės (41,1 proc.), Utenos (40,0 proc.), Tauragės (37,9 proc.) apskrityse ir mažiausiai – Klaipėdos (18,2 proc.), Telšių (19,5 proc.), Vilniaus (23,3 proc.) apskrityse.

Vertinant RŠLU programos įgyvendinimą atskirose apskrityse, reikėtų atsižvelgti į galimą paklaidą dėl to, kad RŠLU programą vykdančių mokyklų procentas buvo skaičiuotas nuo bendro mokyklų skaičiaus esančio apskrityje.

Tyrimo metu paaiškėjo, kad kai kurios mokyklos tik gavusios anketą sužinojo, kad tokia programa apskritai egzistuoja, t. y. jie nebuvo supažindinti su ministro įsakymu. Mokytojus sunkiai pasiekia informacija apie naujoves švietimo sistemoje arba jie tuo nesidomi.

Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą galima įgyvendinti įvairiai. Kiekviena ugdymo institucija renkasi jai priimtinausią būdą. Respondentams buvo pateiktas klausimas apie tai, koku būdu RŠLU programos turinys integruojamas į ugdymo procesą. Tiriamieji galėjo pasirinkti vieną ar kelis atsakymų variantus arba įrašyti savo atsakymą. Rezultatai pateikiami 3 paveiksle.

3 pav. RŠLU programos įgyvendinimo į ugdymo procesą būdai

Matyti, kad iš visų ugdymo įstaigų, įgyvendinančių programą, daugiausia (60,6 proc.) Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą realizuoja per klasės valandėles. Šis integravimo būdas turi vieną iš privalumų, kad mokytojai gerai pažįsta savo auklėtinius ir gali lengvai kalbėti jiems rūpimais klausimais, kita vertus, dėl įvairių organizacinių veiklų klasių auklėtojams trūksta

laiko sistemingai ir nuosekliai aiškinti lytiškumo klausimus ir ne visi auklėtojai turi pakankamai kompetencijų šios programos įgyvendinimui. Beveik pusė (49,5 proc.) į anketos klausimus atsakiusių respondentų nurodė, kad RŠLU programa *integruojama į vieną ar kelis mokomuosius dalykus* (dažniausiai tikybos, etikos, biologijos, pasaulis ir aš). Taigi, iš vienos pusės šių mokomųjų dalykų turinys tiesiogiai susijęs su RŠLU programa ir todėl mokytojai gali apimti kai kurias RŠLU programos temas, iš kitos pusės, sunku pasiekti kokybės, nes dalyko mokytojai pirmenybę teikia savo dalykui ir ne visada lieka laiko aiškinti lytiškumo klausimus. Be to, mokytojai privalo derinti ugdymo turinį, nes kitaip mokinių žinios bus fragmentiškos, tarpusavyje nesusietos. Visuminį vaizdą padeda susidaryti tik mokytojų komandos veikla. RŠLU programą *jungia su kitomis programomis* (Gyvenimo įgūdžių, Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo, Smurto prevencijos ir pan.) taip pat beveik pusė ugdymo įstaigų (48,5 proc.). Mažiau negu penktadalis (18,3 proc.) mokyklų integruoja Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą *į visus mokomuosius dalykus* (šiuo atveju reikalingas visų mokyklos mokytojų bendradarbiavimas, bendras veiklos planavimas, efektyvi komunikacijos sistema. Mokytojų bendradarbiavimas yra būtina prielaida sėkmingam rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo turinio integravimui) *bei projektinę veiklą* (16,8 proc.).

Atsakymuose į atvirą klausimą, apklaustieji teigė: „išsamaus dėstymo nėra“, „užsimenama prabėgomis, nekryptingai, šalia kitų doros, susilaikymo, narkotikų, smurto temų“, „nieko nėra sistemingo, išsamaus“, „nėra parengtų vadovėlių“, „gal turėtų būti atskiras mokomasis dalykas, pvz. viena pamoka per savaitę“, „mokytojams trūksta sąmoningumo, kad tai aktualu“ ir pan.

Tikėtina, kad RŠLU integravimo būdas galėtų priklausyti nuo mokytojų kompetencijų, t.y. gebėjimo kalbėti lytiškumo klausimais. Siekiant patikrinti šią hipotezę išsiaiškinome, kaip skirtingų kompetencijų mokytojai renkasi skirtingus integravimo būdus. Paaiškėjo, kad mokytojai, teigiantys, kad turi pakankamai kompetencijų integruoti RŠLU programą, patikimai dažniau (20,0 proc.) palyginti su tais, kurie menkiausiai vertino savo kompetencijas (12,9 proc.) renkasi projektinės veiklos modelį, ($p=0,038$), o taip pat užklasinės veiklos modelį, statistiniai rodikliai atitinkamai – 27,0 proc., 18,4 proc., $p=0,025$. Mokytojai, kurie teigė, kad RŠLU programą įgyvendina integruojant į mokomuosius dalykus, klasės valandėlių metu, jungia su kitomis programomis kompetencijų skirtumų nenustatyta. Šie duomenys rodo, kad būtent kompetencijų turintys mokytojai sugeba tikslingiau organizuoti šią veiklą, kita vertus, galima manyti, kad ir dalyvavimas projektuose ugdo mokytojų kompetencijas. Tą pačią tendenciją iliustruoja ir kiti šio tyrimo klausimai. Pasigilinome, kaip mokytojai, kurie nurodė profesinių kompetencijų stygių, kaip vieną iš svarbiausių RŠLU integravimo problemų, naudoja skirtingus RŠLU integravimo būdus. Pasirodė, kad mokyklos, nurodančios mokytojų kompetencijų trūkumą kaip svarbią RŠLU integravimo problemą (59,3 proc.), patikimai dažniau nei tos, kurios šios problemos neturi (43,0 proc.) naudoja integravimo į vieną ar kelis dalykus būdą ($p=0,0001$),

integruoja RŠLU per klasės valandėles (statistiniai rodikliai atitinkamai - 74,2 proc., 51,5 proc. $p=0,0001$) arba jungia įvairias sveikatos ugdymo programas (58,2 proc., 42,0 proc. $p=0,0001$). Taigi, šios ir aukščiau nurodytos sąsajos kelia abejonių dėl to, ar tikrai integravimas į dalykus ar klasės valandėles gali būti pakankamai efektyvus ir „neištirpti“ mokomojo dalyko turinyje ar einamųjų reikalų sraute? Gal būt jungimas su kitomis sveikatos temomis duoda mokytojui galimybę pasirinkti „lengvesnę“ sveikatos temą, kurioje jis jaučiasi saugiau? Taigi, manytume, kad tikslingai organizuota rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo veikla, t.y. skiriant jai atskirą laiką projektų metu, užklasinuose renginiuose, ar skiriant atskirą pamoką (tokia galimybė nebuvo analizuota, kadangi pamokų laikas programai šiuo metu neskiriamas) galėtų būti pati efektyviausia ir leistų tikslingai tobulinti ir šią veiklą vykdančių mokytojų kompetencijas, o RŠLU programos integravimo būdų galimybių spektras neužpildo mokytojų kompetencijų spragų.

Didžiojoje Britanijoje atlikti moksliniai tyrimai dėl lytiškumo ugdymo efektyvumo taip pat rodo, kad efektyviausios yra tos lytiškumo ugdymo programos, kurioms yra skiriama atskira pamoka ir akcentuojama pedagogų kompetencijų svarba.

Tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti su kokiomis problemomis susiduriama ugdymo įstaigoje, įgyvendinant Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą. Respondentai galėjo pasirinkti tinkamą variantą iš pateikto sąrašo arba įrašyti savo atsakymą, nurodydami problemą. Duomenys pateikiami 4 lentelėje.

4 lentelė. Problemos su kuriomis susiduriama, įgyvendinant RŠLU programą (abs. sk. / procentai)

Problemos	Pareigos						
	Mokytojas N=274	Direktorius N=31	Direktoriaus pavduotojas ugdymui N=108	Socialinis pedagogas N=20	Sveikatos priežiūros specialistas N=14	Psichologas N=5	Iš viso N=487
Mokytojo dalykinių kompetencijų trūkumas	31,8%	45,2%	62,0%	37,7%	42,9%	-	39,8%
Mokymo metodinės medžiagos stygius	51,8%	45,2%	52,8%	64,2%	35,7%	-	51,7%
Nėra atskiros pamokos	50,7%	45,2%	39,8%	51,4%	50,0%	40,0%	48,0%
Trūksta laiko dalyko pamokų metu aiškinti lytiškumo klausimus	43,4%	41,9%	50,9%	47,2%	28,6%	20,0%	44,4%
Nemano, kad tokios programos reikia	6,6%	6,5%	2,8%	3,8%	-	20,0%	5,3%

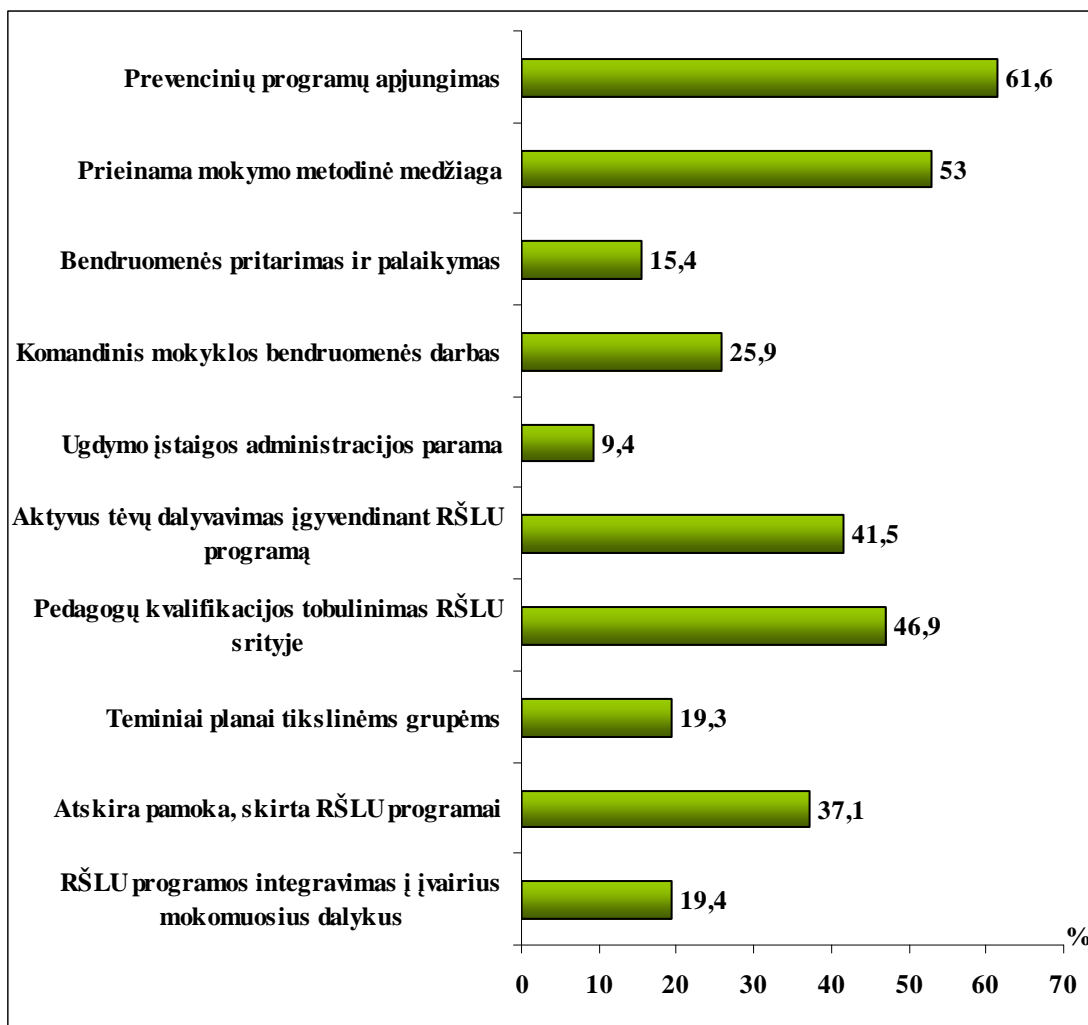
P.S. Atsakant į šį klausimą galima buvo žymėti kelis atsakymų variantus.

Iš duomenų, pateiktų 4 lentelėje matyti, kad daugiau negu pusė (51,7 proc.) respondentų kaip pagrindinę problemą įvardija mokymo metodinės medžiagos trūkumą¹. Atsakymai į atvirą klausimą, kokią mokymo metodinę, vaizdo, internetinę medžiagą, susijusią su rengimu šeimai ir lytiškumo ugdymu tiriamieji naudoja, parodė, kad dažniausiai yra naudojamasi seminarų metu iš lektorių gauta medžiaga, biologijos vadovėliais. Dorinio ugdymo mokytojai nurodė A. Narbekovo, B. Obelenienės, K. Pukelio vadovėlį „Lytiškumo ugdymo etika“ (2008). Respondentai teigė, kad jiems trūksta mokymo metodinės medžiagos, pritaikytos skirtingo amžiaus vaikams ir paaugliams, ir rekomendacijų, kaip kalbėti atskiromis rengimo šeimai ir lytiškumo temomis su mokiniais. Internetinėse svetainėse pateikiama informacija ne visada atitinka RŠLU programos nuostatas, ir mokytojams reikia daug laiko atrinkti reikiamą medžiagą. Antroje vietoje pagal svarbą išskiriama tai, kad nėra atskiros pamokos (48,0 proc.) ir 44,4 proc. tiriamųjų nurodo, kad pamokos metu trūksta laiko aiškinti lytiškumo klausimus. Mokytojo dalykinių kompetencijų (žinių, įgūdžių ir gebėjimų aiškinti RŠLU programos temas) trūkumą nurodo 39,8 proc. tiriamųjų. 5,3 proc. apklaustųjų mano, kad Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos nereikia. Vertinant šiuos duomenis pagal tai, ko labiausiai trūksta skirtingiems specialistams, dirbantiems mokykloje, išryškėja, kad daugiausia (62,0 proc.) direktoriaus pavaduotojų nurodo, kad pagrindinė problema yra mokytojų dalykinių kompetencijų trūkumas, mokytojams ir socialiniams pedagogams – mokymo metodinės medžiagos stygius (mokytojai 51,8 proc., socialiniai pedagogai 64,2 proc.) ir nėra atskiros pamokos (atitinkamai 50,7 proc. ir 51,4 proc.).

Atsakymuose į atvirą klausimą apie problemas, su kuriomis susiduria ugdymo įstaiga, įgyvendindama RŠLU programą, tiriamieji atsakė, kad *„žinių ir gebėjimų bent minimalių mokytojai turi, tačiau labai trūksta metodinių rekomendacijų kaip kalbėti lytiškumo klausimais su mokiniais“*, *„mokytojams per daug užkraunama, ir tai dar viena programa, kurią reikia integruoti“*, *„atskira pamoka būtų alternatyva, bet kokio dalyko sąskaita?“*, *„aš esu lietuvių kalbos mokytoja, kodėl turėčiau aiškinti apie lytiškumą?“*, *„šis kursas turėtų būti dėstomas atskirai berniukams ir mergaitėms, ir su berniukais turėtų kalbėti vyras, o tai nėra įmanoma“*.

Gilinantį į RŠLU programos realizavimą, respondentams buvo pateikti teiginiai, atspindintys priemones situacijai pagerinti. Tiriamieji pažymėjo tas priemones, kurios, jų nuomone, padidintų sėkmingą Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos realizavimą. Duomenys pateikiami 4 paveiksle.

¹ Atliekant tyrimą, mokyklų dar nebuvo pasiekusi mokymo metodinė priemonė: S. Ustilaitė ir kt. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programų rengimas. – Vilnius: Sapnų sala, 2007. – 203 p.

4 pav. Respondentų nuomonė apie priemones, kurios padidintų sėkmingą RŠLU programos realizavimą

Matyti, jog daugiau negu pusė (61,6 proc.) tiriamųjų pagrindine priemone, padėsiančia sėkmingai realizuoti Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą įvardija visų šiuo metu esančių prevencinių ir sveikatinimo programų (Gyvenimo įgūdžių ugdymo, Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo, Smurto prevencijos, Sveikatos ugdymo ir pan.) apjungimą. Analizuojant šios priemonės pasirinkimą pagal tai, koks specialistas, atsakingas už RŠLU programos įgyvendinimą mokykloje, atsakė į anketos klausimą, paaiškėjo, kad šios priemonės privalumą pabrėžė 64,4 proc. visų apklaustų mokyklų direktorių ir pavaduotojų, net 75,0 proc. psichologų ir 59,4 proc. visuomenės sveikatos priežiūros specialistų.

Tiriamieji nurodė, kad viena iš pagrindinių problemų ugdymo įstaigose, realizuojant RŠLU programą, yra mokymo metodinės medžiagos stygius (žr. 4 lentelė), taip pat daugiau negu pusė apklaustųjų nurodo, kad mokymo metodinė medžiaga padėtų sėkmingiau įgyvendinti minėtą programą. Šios priemonės būtinumą vieningai akcentavo visi mokyklos bendruomenės specialistai (atsakymų dažnis svyravo nuo 50,0 iki 58,8 proc.)

Beveik pusė (46,9 proc.) respondentų akcentuoja ir pedagogų kvalifikacijos kėlimą rengimo šeimai ir lytiškumo klausimais. Šią nuomonę ypač palaiko visuomenės sveikatos priežiūros specialistai (56,3 proc.), socialiniai pedagogai/darbuotojai (50,0 proc.) bei mokyklų direktoriai bei pavaduotojai (48,9 proc.).

Taip pat pabrėžiama ir aktyvaus tėvų dalyvavimo būtinybė (41,5 proc.) bei atskira pamoka RŠLU programai (37,1 proc.). Daugiau nei trečdalis (37,1 proc.) respondentų nurodė, kad atskira pamoka padėtų pagerinti RŠLU programos įgyvendinimo efektyvumą, beje, didžiausia taip manančių specialistų dalis – psichologai (net 87,5 proc.) bei dalyko mokytojai, atsakingi už šią programą (43,5 proc.).

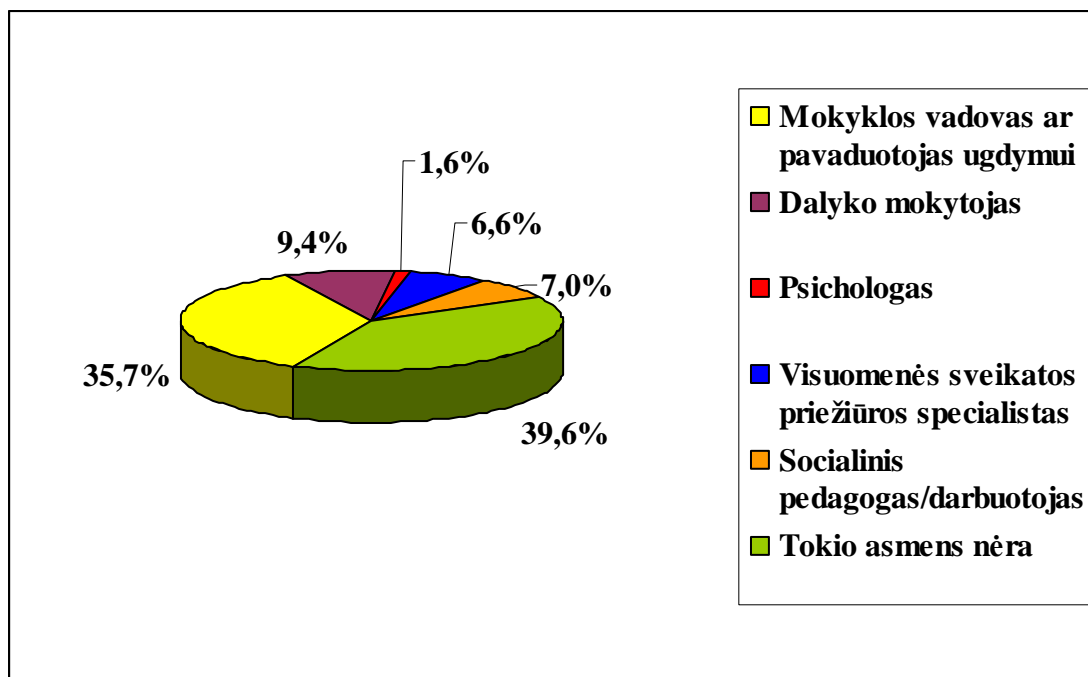
Integravimą į mokomuosius dalykus, kaip priemonės padėsiančios pagerinti RŠLU programos įgyvendinimą, nurodė tik 19,4 proc. visų respondentų, tarp jų tik 6,5 proc. dalyko mokytojų, kurie realiai tą integravimą ir vykdo.

Apibendrinant šio tyrimo fragmento rezultatus galėtume teigti, kad mokyklos bendruomenės narių nuomone RŠLU programos efektyvumą galėtų pagerinti mokytojų kvalifikacijos šioje srityje tobulinimas bei aprūpinimas metodine medžiaga, o šią veiklą geriausiai organizuoti apjungiant visas vykdomas prevencines bei sveikatos ugdymo programas bei skiriant dalykui atskirą pamoką. Integravimo į mokomuosius dalykus modelį palaiko tik nežymi realiai ją integruojančių mokytojų dalis.

4.2. RŠLU Programos įgyvendinimas ugdymo įstaigoje: metodinės grupės veikla

Vadovaujantis Švietimo ir mokslo ministro 2006 m. vasario 14 d. įsakymu Nr. ISAK-261, mokyklose turėtų būti sudaroma Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimo metodinė grupė, kurios vadovu rekomenduojama skirti direktorių arba pavaduotoją ugdymui.

Tyrimo metu buvo siekiama nustatyti, kas ugdymo įstaigoje yra atsakingas už RŠLU Programos įgyvendinimą (5 paveikslas), o taip pat, ar mokyklose yra sudarytos metodinės Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimo grupės.

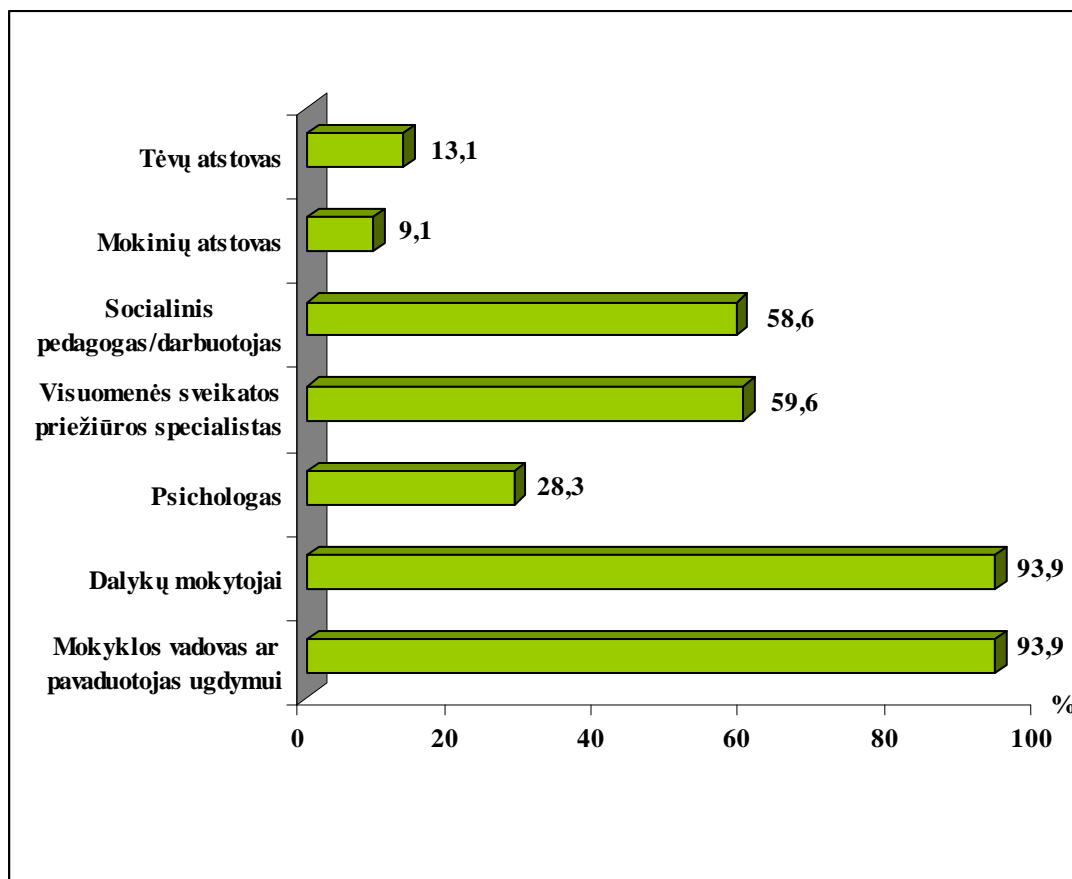

5 pav. Mokyklos bendruomenės nariai, atsakingi už RŠLU programos įgyvendinimą

Iš 5 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad daugiau negu trečdalyje (39,6 proc.) ugdymo įstaigų tokio asmens nėra arba atsakingi ugdymo įstaigų vadovai ar pavaduotojai ugdymui (35,7 proc.). 9,4 proc. apklaustųjų nurodė, kad atsakingi yra dalykų mokytojai: biologijos ar dorinio ugdymo.

Kaip rodo atsakymai į klausimą: „Ar mokykloje sudaryta RŠLU programos įgyvendinimo metodinė grupė?“, tik penktadalis (99/20,3 proc.) tyrime dalyvavusių ugdymo įstaigų nurodė, kad yra sudarytos metodinės grupės RŠLU Programos įgyvendinimui, o 79,7 proc. – tokių grupių nėra. Taigi, šie tyrimo duomenys rodo, kad RŠLU Programos įgyvendinimui nėra skiriama pakankami dėmesio.

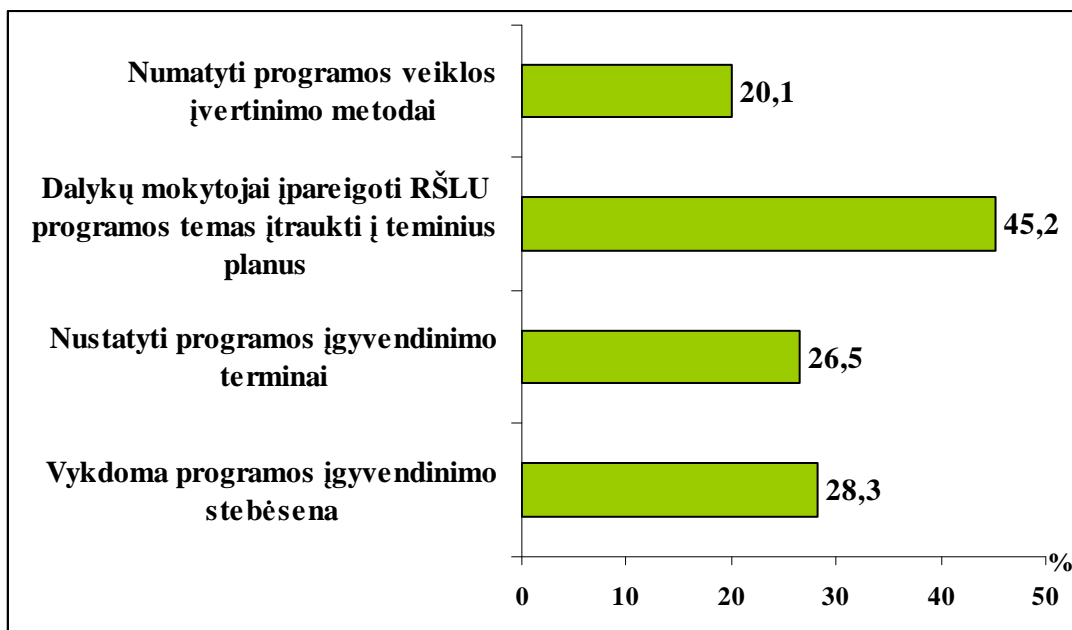
Domėtasi ir tuo, kas įeina į sudarytų metodinių grupių sudėtį (6 paveikslas).

6 pav. RŠLU Programos įgyvendinimo metodinės grupės sudėtis

Kaip jau minėta, RŠLU programos įgyvendinimo metodinės grupės yra sudarytos 99 tyrime dalyvavusių ugdymo įstaigų. Į beveik visų ugdymo įstaigų RŠLU Programos įgyvendinimo metodinių grupių sudėtį įeina mokyklos vadovas ar pavaduotojas ugdymui, dalykų mokytojai (biologijos, dorinio ugdymo) (93,9 proc.) ir perpus mažiau visuomenės sveikatos priežiūros specialistai (59,6 proc.) ir socialiniai pedagogai/darbuotojai (58,6 proc.). Į ketvirtadalį (28,3 proc.) tokių grupių sudėtį įeina psichologai. Tik nedaugelio iš 99 mokyklų, kuriose yra RŠLU programos įgyvendinimo metodinė grupė, jų sudėtyje yra tėvai (13,1 proc.) ir mokinių atstovai (9,1 proc.). Taigi matome, kad daugeliu atvejų tokių metodinių grupių sudėtyje yra administratoriai, kurie tikėtina neturi pakankamai galimybių ir laiko skirti šiai veiklai ir atlieka ją formaliai. Tėvai ir mokiniai, kaip mokyklos bendruomenės nariai, ugdymo proceso organizavime dalyvauja nepakankamai.

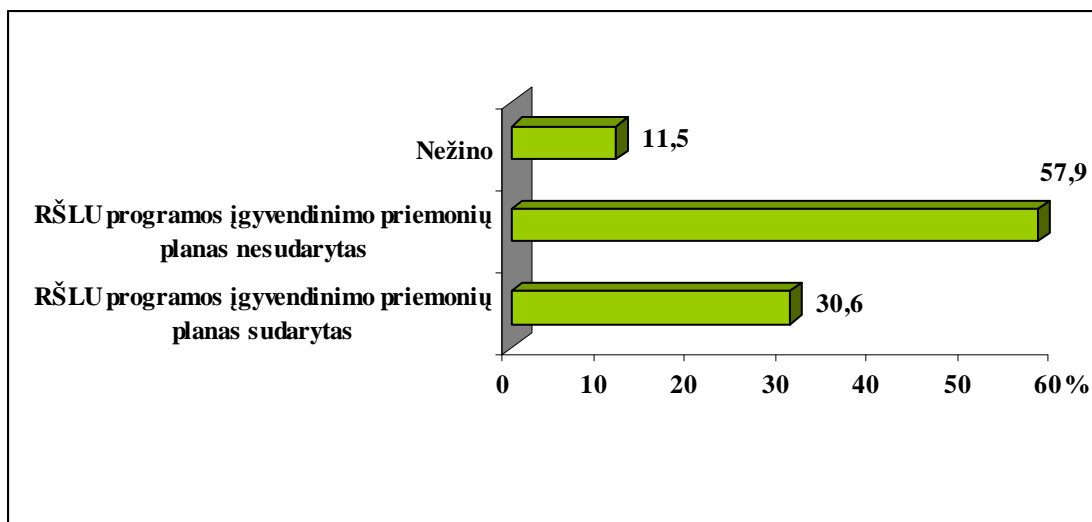
Tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti, kokias veiklas numatė RŠLU programos įgyvendinimo metodinės grupės. Respondentams buvo pateikti teiginiai su galimais atsakymų variantais: „taip“, „ne“, „nežinau“ arba prašoma įrašyti savo atsakymo variantą (7 paveikslas).

7 pav. RŠLU metodinių grupių veiklos analizė

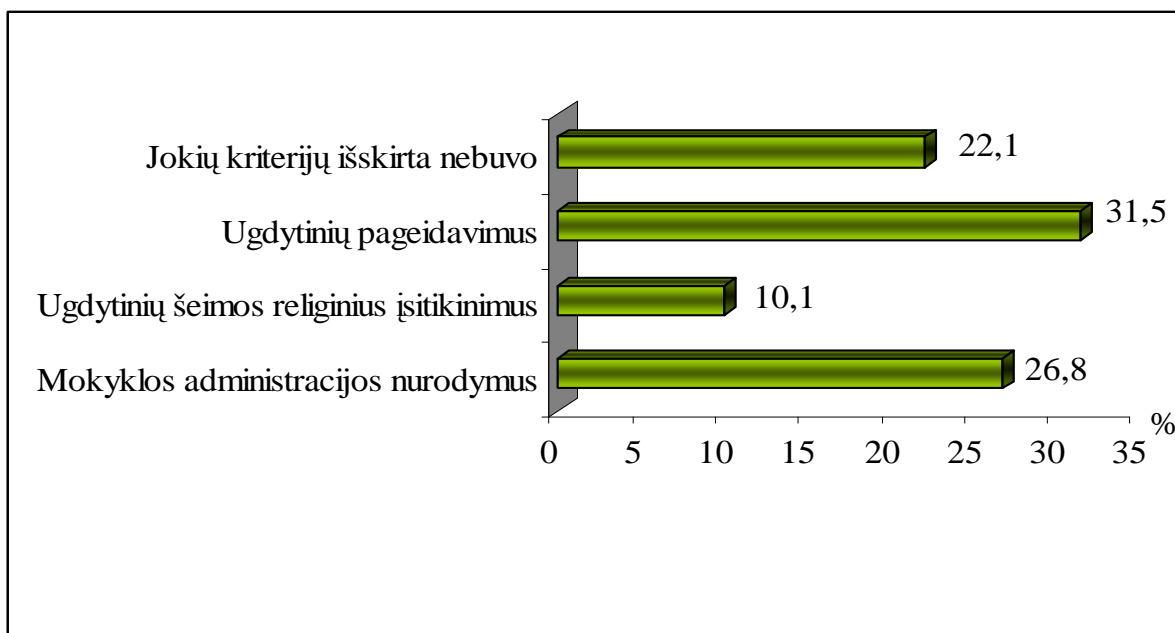
Matyti, kad 45,2 proc. atvejų dalykų mokytojai yra įpareigoti RŠLU programos temas įtraukti į dėstomų dalykų teminius planus. Kita vertus, ugdymo įstaigų vadovai ir pavaduotojai ugdymui nurodė, kad nėra galimybės patikrinti, ar mokytojai realiai per savo dėstomą dalyką išdėsto ir temas, susijusias su lytiškumu. Dažniausiai tai daroma tik tuo atveju, jeigu tai tiesiogiai susiję su dėstomo dalyko tema, pvz. per biologijos ir dorinio ugdymo pamokas. Nors beveik ketvirtadalis tiriamųjų atsakė, kad yra numatyti RŠLU programos veiklos įvertinimo metodai ir įgyvendinimo terminai, tačiau atsakyti į klausimą, kokie tai metodai ar terminai jie negalėjo. Į klausimą „Kaip vykdoma RŠLU programos įgyvendinimo stebėseną“ gauti šie atsakymai: „pristatomi mokinių darbai, mokiniai anketuojami“, „vyksta atviros pamokos, renginiai“, „lytiškumo temos derinamos su klasių vadovais ir praveistos temos užpildomos atskirame žurnale“, „tikrinami teminiai planai, klasių auklėtojų veiklos programos, įrašai dienyne“.

Ugdymo įstaigos RŠLU Programos metodinė grupė, įvertinusi mokyklos bendruomenės poreikius, esamą situaciją, turėtų parengti Programos įgyvendinimo priemonių planą. Atlikto tyrimo duomenys byloja, kad tik 30,6 proc. ugdymo įstaigų minėtas planas yra sudarytas. Daugiau negu pusė (57,9 proc.) tyrime dalyvavusių mokyklų šio plano nėra parengusios (8 pav.). Dažniausiai buvo nurodoma, kad RŠLU Programos temos yra įtrauktos į Prevencinio darbo grupės veiklos, klasių vadovų planus arba apjungtos realizuojant kitas programas (Gyvenimo įgūdžių ugdymo, Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo, Smurto prevencijos, Sveikatos ugdymo).

8 pav. Ar sudarytas RŠLU programos įgyvendinimo priemonių planas mokykloje

Kaip minėjome, sudarant Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimo ir realizavimo planą, svarbu atsižvelgti į mokyklos bendruomenės poreikius, mokinių amžiaus ir gebėjimų ypatumus, vertybinius ir religinius įsitikinimus. Tyrimu siekta išsiaiškinti, ar sudarant RŠLU Programos įgyvendinimo planą buvo atsižvelgta į minėtus reikalavimus (9 paveikslas).

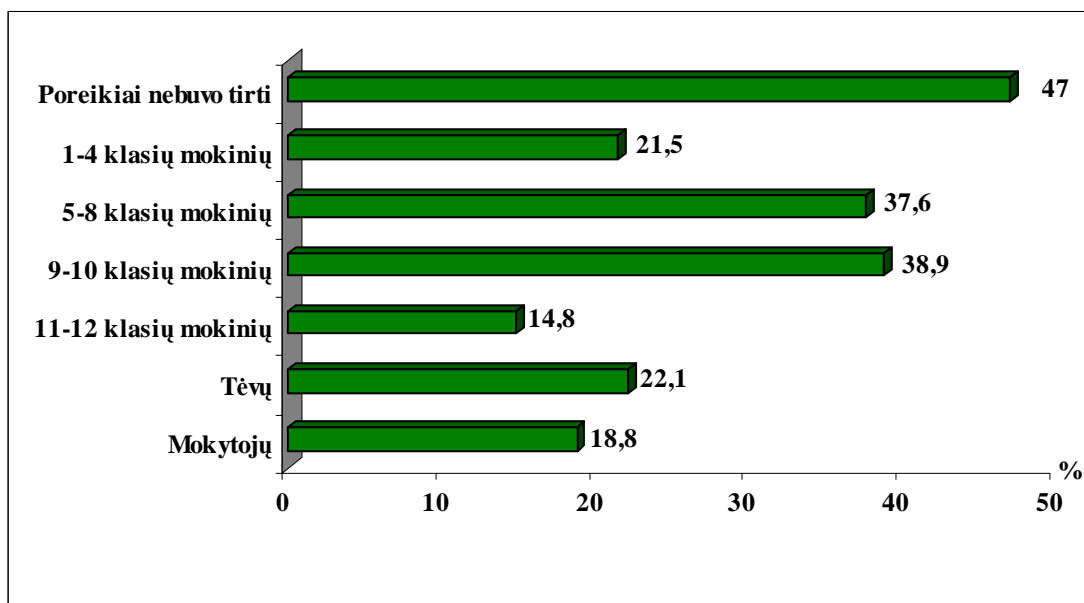

9 pav. RŠLU programos plano sudarymo kriterijai

Duomenys pateikiami nuo 149 mokyklų, kuriuose sudarytas, RŠLU programos įgyvendinimo planas

Matyti, kad 22,1 proc. tyrime dalyvavusių ugdymo įstaigų, sudarydamos RŠLU Programos planus, jokių kriterijų neišskyrė. 31,5 proc. apklaustųjų teigė atsižvelgę į pačių mokinių pageidavimus. Daugiau negu ketvirtadalis (26,8 proc.) respondentų nurodė, kad planas sudarytas nurodžius mokyklos administracijai. Nedidelei daliai RŠLU Programos rengėjų (10,1 proc.) buvo svarbūs ugdytinių šeimos religiniai įsitikinimai.

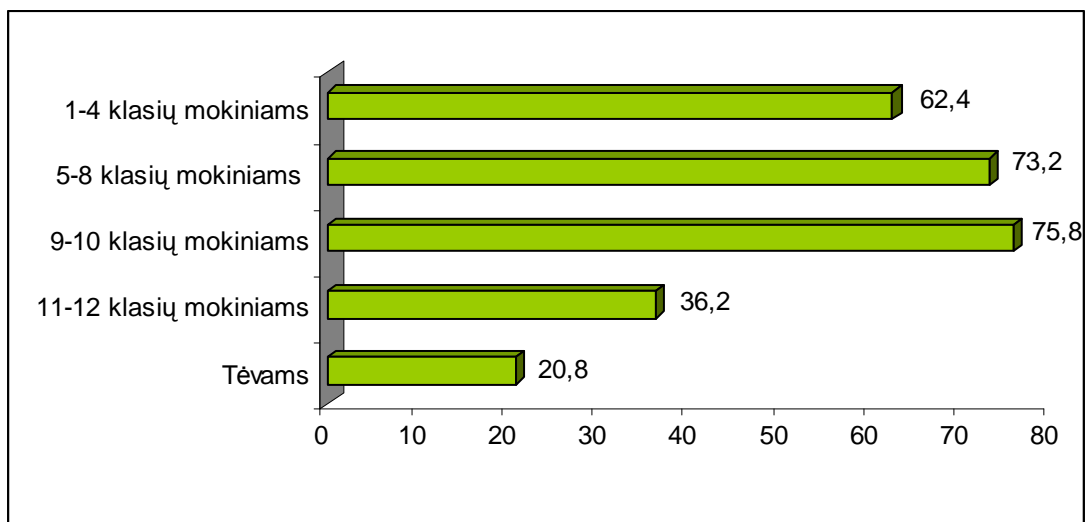
Tyrimu taip pat norėta išsiaiškinti, ar ugdymo įstaiga, sudarydama RŠLU Programos planą, tyrė mokyklos bendruomenės poreikius (10 paveikslas).

10 pav. Poreikiai, į kuriuos atsižvelgta sudarant RŠLU programos planą
Duomenys pateikiami nuo 149 mokyklų, kuriuose sudarytas, RŠLU programos įgyvendinimo planas

Beveik pusė (47,0 proc.) tyrime dalyvavusių ugdymo įstaigų ir sudariusių RŠLU programos įgyvendinimo priemonių planą nurodė, kad sudarant RŠLU programos planą ugdymo įstaigos bendruomenės poreikiai nebuvo tirti. Atsakymuose į atvirą klausimą „Kaip(koku būdu) buvo tiriami mokinių, tėvų poreikiai dėl RŠLU programos temų“, respondentai nurodė, kad: *“mokiniai atsakė į anketos klausimus“, „poreikiai nebuvo tiriami iš anksto, jie atsiskleidžia kasdieninės pedagoginės veiklos metu“, „netradicinio ugdymo dienų, skirtų šeimai, gyvybei metu gaunama mokinių žodinė ir rašytinė refleksija, kuri padeda numatyti renginių, pamokų tematiką ir formas“, „visuotinio tėvų susirinkimo metu pristatyta RŠLU programa ir tėvų pageidavimai išsakyti klasių auklėtojams“.*

Tyrimu taip pat norėta išsiaiškinti, kokioms tikslinėms grupėms ugdymo įstaigos yra sudariusios RŠLU programos įgyvendinimo planus (11 paveikslas).

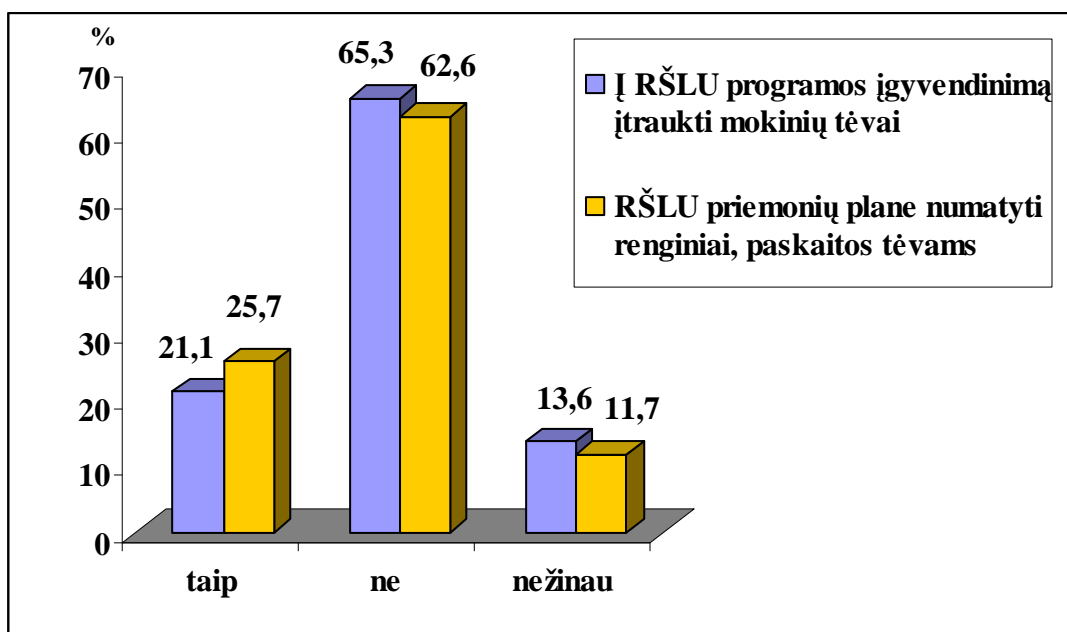
11 pav. RŠLU programos sudarymas tikslinėms grupėms

Duomenys pateikiami nuo 149 mokyklų, kuriuose sudarytas, RŠLU programos įgyvendinimo planas

Nustatyta, kad dažniausiai Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos planai yra parengti 5-8 ir 9-10 klasių (73,2 ir 75,8 proc.) bei pradinių klasių (62,4 proc.) mokiniams.

Ekonomikos raida, socialinės-kultūrinės permainos, o taip pat besikeičiantis visuomenės požiūris į moralines bei kultūrinės vertybes veikia ir šeimos struktūrą bei patvarumą. Šeima dažnai netenka gyvybingumo ir nepajėgia atlikti pagrindinių savitarpio globos, atsakomybės, ugdymo funkcijų, kurios turėtų užtikrinti kartų kaitą, gyvenimo kokybę, kultūros vertybių tasą.

Svarbus vaidmuo lytiškumo ugdyme atitenka tėvams. Tai nurodo daugelis tyrėjų. Tyrimu siekta nustatyti, ar ugdymo įstaigų RŠLU Programos vykdytojai priemonių plane yra numatę renginius bei paskaitas tėvams (12 paveikslas).

12 pav. Tėvų įtraukimas į RŠLU programos realizavimą

Matyti, kad vykdant Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą tik ketvirtadalis (25,7 proc.) visų (487) tyrime dalyvavusių ugdymo įstaigų numatė renginius ir paskaitas tėvams

lytiškumo klausimais. Tiriamieji nurodė, kad „*tėvai yra kviečiami į netradicinio ugdymo renginius*“, „*numatytos paskaitos tėvams visuotinių susirinkimų metu šiomis temomis: „Berniukai ir mergaitės*“, „*Paauglys namuose*“, „*Asmens higiena nuo mažų dienų*“ ir pan.“. Tačiau daugeliu atvejų tiriamieji nurodė, kad jie nežino, kaip pateikti lytiškumo klausimus tėvams ir renginiai ar paskaitos tėvams nėra numatyti.

Šie tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, jog siekiant efektyvaus RŠLU programos realizavimo, yra svarbus sistemingas ir nuoseklus, o ne fragmentiškas minėtos programos įgyvendinimas bei šeimos ir mokyklos partnerystės intensyvinimas, t.y. jų ugdomųjų veiksmų kooperavimas ir koordinavimas, kuris užtikrintų jų ne kaip pavienių struktūrų, o kaip rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo efektyvumu suinteresuotos vieningos bendruomenės veiksmus.

Apibendrinat ugdymo įstaigų metodinių grupių veiklą, išryškėja, jog daugeliu atveju ji yra formali, nepakankamas mokyklos bendruomenės narių bendradarbiavimas ir komandinis darbas.

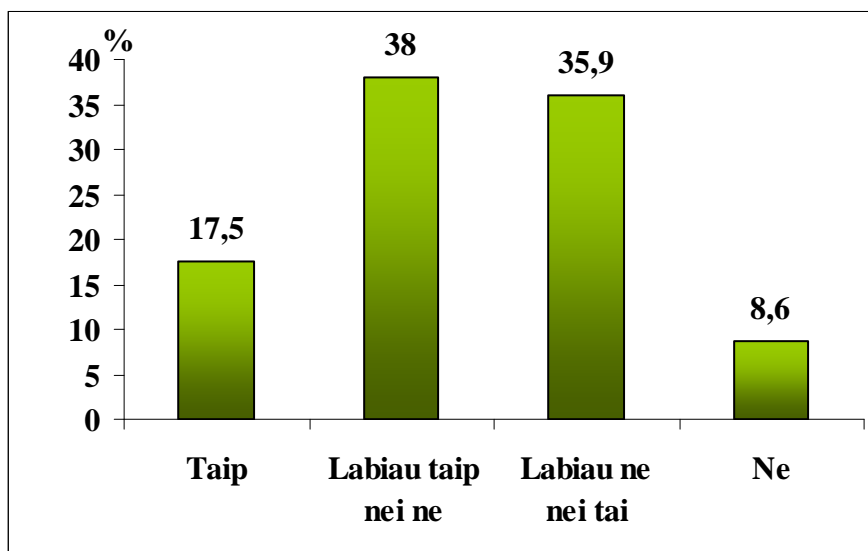
4.3. Tiriamųjų kompetencijos vykdant RŠLU programą ir kvalifikacijos kėlimo poreikis

Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programoje (2007) akcentuojama specialistų (psichologų, socialinių pedagogų, visuomenės sveikatos priežiūros specialistų) mokymų bei kompetentingumo kėlimo svarba. Siektina, kad metodinės grupės nariai būtų glaudžiai susiję su mokiniais, juos gerai pažintų, būtų pelnę jų pasitikėjimą ir pripažinimą, sugebėtų pritaikyti programą prie konkrečių mokinių poreikių. Lytiškumo ugdymas neturėtų būti patikimas kitų žinybų specialistams, visuomeninėms organizacijoms ar asmenims, neturintiems mokytojo kvalifikacijos.

Užsienio patirtis rodo, kad specialistai turėtų būti įgiję bazinį pedagoginį valeologinį pasirengimą, gerai pažįstami ir gerbiami mokinių, nes tai sustiprina tarpusavio pasitikėjimą ir kelia mokymo ir ugdymo veiklos lygį. Deja, labai dažnai mokytojų metodinis pasirengimas yra nepakankamas (Leliūgienė, 2002). Nedaug mokytojų drąsiai, atsakingai ir kūrybingai gvildena lytiškumo klausimus. Taigi išskyla mokytojų ir specialistų kompetentingumo ir pasirengimo kalbėti lytiškumo temomis problemos. Visų pirma specialistai turėtų turėti pakankamai žinių bei įgūdžių šnekėti lytiškumo temomis su mokiniais. Be to labai didelę įtaką daro sugebėjimas pateikti informaciją, parinkti tinkamus metodus, mokėti atrasti santykį su mokiniais.

Nuo pedagogų, socialinių pedagogų, sveikatos priežiūros specialistų, psichologų kompetentingumo ir metodinio pasirengimo priklauso darbo su ugdytiniais efektyvumas. Siekiant gerinti rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo kokybę būtina atsižvelgti į esamas su ugdytojų kompetentingumu susijusias problemas ir užsienio šalių patirtį. Akcentuotinas mokytojų bei specialistų žinių bei gebėjimų tobulinimas.

Tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti, kaip tiriamieji patys vertino savo kompetencijas rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo srityje (13 paveikslas).

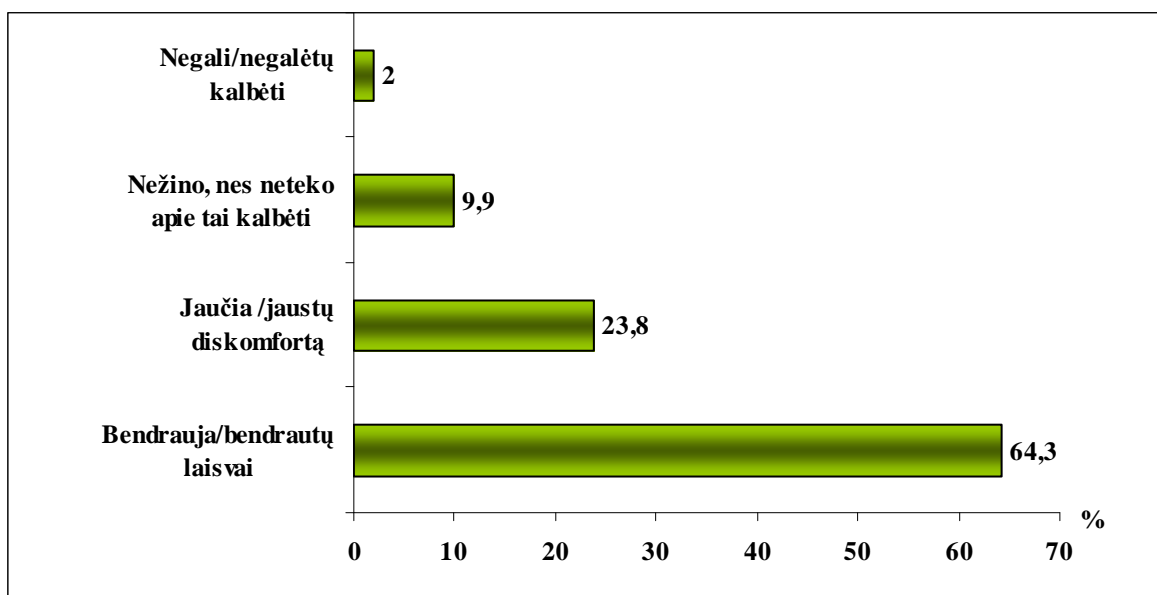
13 pav. Respondentų subjektyvus kompetencijų (žinių, gebėjimų) vertinimas integruoti lytiškumo klausimus

Tyrimo duomenys (13 paveikslas) leidžia teigti, kad kiek daugiau negu pusė respondentų kompetentingi kalbėti lytiškumo klausimais su mokiniais. Kiek mažiau nei pusė tiriamųjų savo kompetencijas vertina kaip nepakankamas.

Vertinant šiuos tyrimo duomenis pagal apklaustųjų pedagoginio darbo stažą, vietovę, statistiškai patikimo skirtumo nenustatyta. Tačiau, vertinant kompetencijas kalbėti lytiškumo klausimais pagal tiriamųjų užimamas pareigas, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas ($p < 0,003$). Išryškėjo, kad ugdymo įstaigų vadovai (48,4 proc.) ir jų pavaduotojai ugdymui (50,9 proc.) dažniau savo kompetencijas vertina kaip nepakankamas lyginant su pedagogais (38,7 proc.), socialiniais pedagogais (29,7 proc.) ir psichologais (20,0 proc.). Tai galima būtų paaiškinti tuo, kad jie daugiau atlieka administracinį darbą ir jiems mažiau tenka bendrauti lytiškumo klausimais su mokiniais. Tai įrodo, kad turi būti dalyką išmanantis specialistas rengimui šeimai ir lytiškumo ugdymui.

Kompetencijų turėjimą arba jų trūkumą taip pat galima vertinti, atsižvelgiant į tai, kaip jaučiamasi tuo metu, kai kalbama lytiškumo klausimais. Tyrimo, atlikto Anglijoje, duomenimis, mokinių nuomone, mokytojai gėdijasi atvirai kalbėti lytiškumo klausimais. Tuo tarpu sveikatos priežiūros specialistai, psichologai šiomis temomis kalba gana laisvai, nesutrunka, turi daugiau žinių ir patirties (Measor, 2000, p. 44). Galima numanyti, kad asmuo, turintis pakankamai kompetencijų (žinių, gebėjimų) kalbėti lytiškumo temomis, su ugdytiniais bendrautų laisvai.

Siekiant išsiaiškinti tiriamųjų savijautą kalbant lytiškumo temomis su mokiniais buvo pateiktas klausimas: „Kaip jaučiatės/jaustumėtės kalbėdami su ugdytiniais lytiškumo temomis?“ (14 paveikslas).

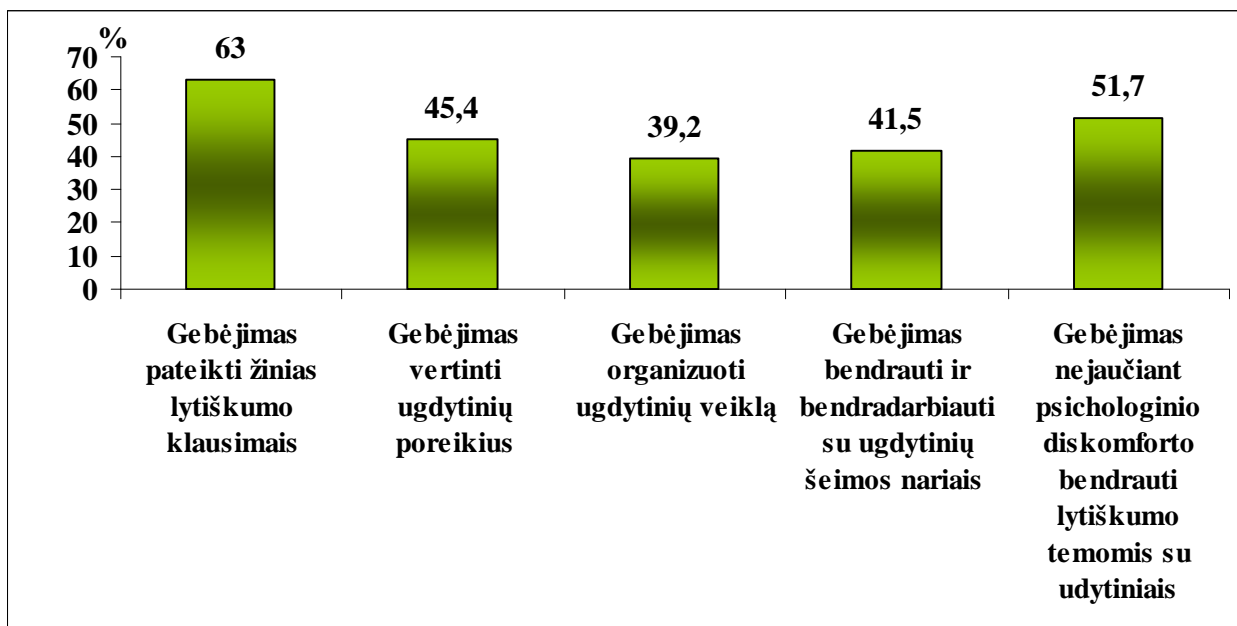

14 pav. Respondentų atsakymų pasiskirstymas procentais, atsakant į klausimą „Kaip jaučiatės/jaustumėtės kalbėdami su ugdytiniais lytiškumo temomis?“

Tiriant respondentų savijautą paaiškėjo (14 paveikslas), kad daugiau nei pusė tiriamųjų (64,3 proc.) kalbėdami lytiškumo temomis *bendrautų laisvai*. Beveik ketvirtadalis (23,8 proc.) respondentų kalbėdami lytiškumo temomis su ugdytiniais *jaustų diskomfortą*. Tik nedidelė dalis (2,0 proc.) teigė, kad *negalėtų kalbėti* lytiškumo temomis ir beveik dešimtadalis (9,9 proc.) nežino, nes apie tai neteko kalbėti. Vertinant šiuos tyrimo duomenis pagal respondentų užimamas pareigas nustatyta, kad 71,7 proc. mokytojų, 50,0 proc. socialinių pedagogų ir nuo 62,5 iki 65,5 proc. kitų specialistų lytiškumo klausimais gali bendrauti laisvai. Bendravimas laisvai ar diskomforto jutimas galėtų būti traktuojamas kaip tam tikras kompetencijų lygis, integruojant RŠLU programą. Lyginant įvairių specialistų varžymąsi kalbėtis su mokiniais lytiškumo temomis paaiškėjo, kad mažiausia dalis jaučiančių diskomfortą yra tarp dalyko mokytojų – 10,9 proc. Net tarp sveikatos priežiūros darbuotojų ši dalis 1,5 karto didesnė – 15,6 proc.; 28,2 proc. mokyklos vadovų ir pavaduotojų, 25,0 proc. psichologų ir 26,5 proc. socialinių pedagogų varžytusi kalbėti lytiškumo temomis. Šie rezultatai rodo, kad kompetentingas mokytojas šią veiklą galėtų vykdyti geriausiai ir iš dalies netgi paneigia nuomonę, kad su šiuo darbu susidorotų geriausiai visuomenės sveikatos priežiūros specialistai. Kiti mokyklos bendruomenės nariai dėl savo veiklos specifiškumo mažiausiai prisitaikę integruoti lytiškumo temas.

Vertinant šiuos duomenis pagal apklausoje dalyvavusiųjų pedagoginio darbo stažą, vietovę, statistiškai reikšmingo skirtumo nenustatyta.

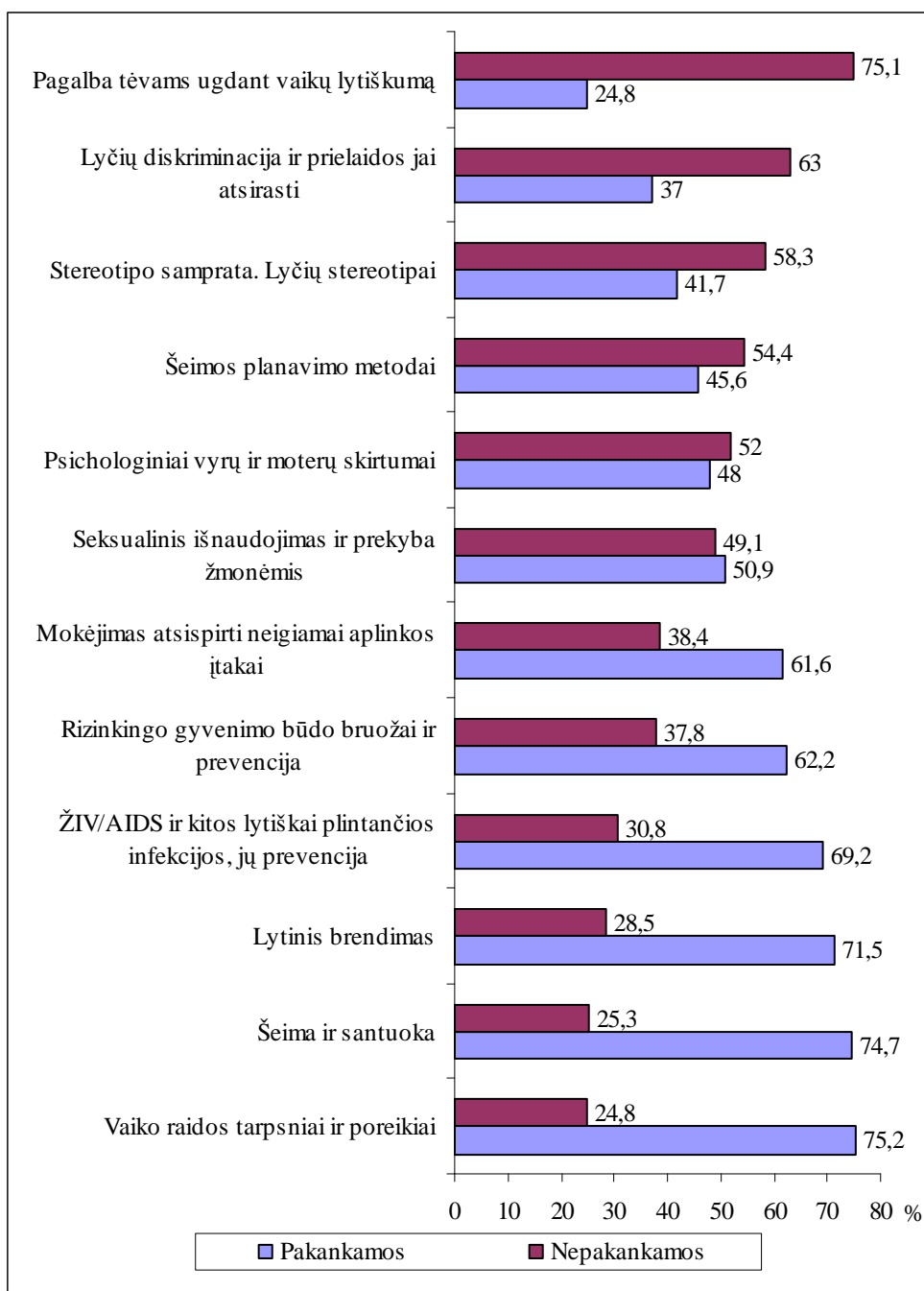
Tyrimo metu buvo siekiama nustatyti, kokios kompetencijos, tiriamųjų nuomone, padėtų įgyvendinti Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos temas (15 paveikslas).

15 pav. Respondentų nuomonė apie tai, kokios kompetencijos jiems padėtų sėkmingai įgyvendinti RŠLU programą

15 paveiksle pateikti duomenys rodo, kad daugiausia respondentų (63,0 proc.) akcentuoja žinių lytiškumo klausimais pateikimo kompetenciją, t.y. pedagogams nepakanka teorinių žinių profesionaliai dėstyti lytiškumo klausimus. Daugiau negu pusė (51,7 proc.) išskiria gebėjimą laisvai bendrauti, nejaučiant psichologinio diskomforto ir mažiausiai (39,2 proc.) nurodo gebėjimą organizuoti ugdytinių veiklą.

Rengimas šeimai ir lytiškumo ugdymas yra procesas, kurio metu mokiniams ne tik suteikiamos žinios lytiškumo klausimais, bet kartu ir ugdomas kritinis mąstymas, valia, pagarba sau ir kitiems, formuojamos vertybinės nuostatos. Siekiant išsiaiškinti tiriamųjų kompetencijas kalbėti lytiškumo temomis buvo pateiktas sąrašas temų ir trys galimi variantai: „kompetencijos pakankamos“, „kompetencijos nepakankamos“ ir „nežinau“. Temos klausimyne buvo pateiktos pagal Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą. 16 paveiksle pateikti duomenys išryškina subjektyvų kompetencijų rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo temomis vertinimą.

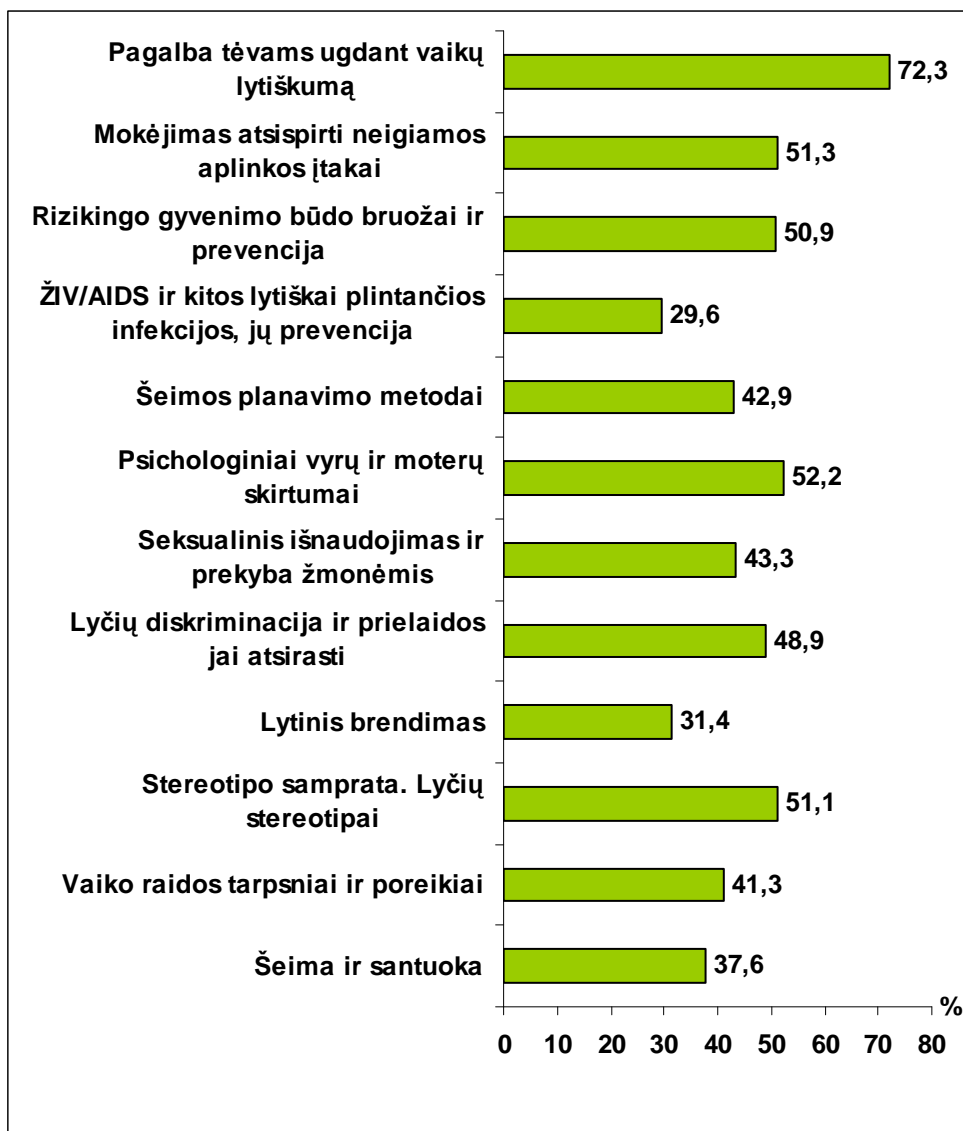
16 pav. Subjektyvus savo kompetencijų rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo temomis vertinimas (proc.)

Iš gautų duomenų (16 paveikslas) matyti, kad respondentams (75,1 proc.) ypač nepakanka kompetencijų, suteikiant pagalbą tėvams kalbėti su vaikais lytiškumo klausimais. Tai dar kartą įrodo darbo su tėvais aktualumą ir pagalbos mokytojams šiuo aspektu būtinumą. Kompetencijų spragos išryškėja ir lyčių diskriminacijos (63,0 proc.), stereotipų (58,3 proc.), šeimos planavimo metodų (54,4 proc.), psichologinių vyrų ir moterų skirtumų (52,0 proc.) klausimais. Tai leidžia daryti prielaidą, kad ugdytojai neperteiks šių temų ugdytiniams. Iš keturių pagrindinių RŠLU programos temų („Lytis, kultūra, visuomenė“; „Šeima“; Lytinė sveikata“; „Rizikinga elgsena“)

pakanka kompetencijų atskleisti temas „Šeima“ ir „Lytinė sveikata“. Tai, kad respondentams daugeliu atvejų pakanka žinių ŽIV/AIDS ir kitų lytiškai plintančių infekcijų prevencijos klausimais, lytinio brendimo temomis galėjo turėti reikšmės plačiai šalyje vykdytos lytiškai plintančių ligų prevencijos programos bei akcijos, AIDS cento veikla. Vertindami savo kompetencijas kaip pakankamas šeimos ir santuokos temomis, respondantai ko gero vadovaujasi savo asmenine patirtimi.

Tai patvirtina ir D. Medinytės (2008) tyrimo duomenys, kurie rodo, kad dažniausiai ugdymo institucijose kalbama šiomis lytiškumo temomis: *mokėjimas atsispirti neigiamai aplinkos įtakai, mokėjimas pasakyti „ne“, lytinis brendimas, šeima ir jos funkcijos, ŽIV/AIDS ir kitos lytiškai plintančios infekcijos, jų prevencija*. Tačiau beveik pusė respondentų nekalba apie lyčių stereotipus reklamoje, masinėje kultūroje, moterų ir vyrų reprezentaciją žiniasklaidoje, literatūroje, mene, lyčių diskriminaciją.

Siekiant išsiaiškinti tiriamųjų poreikį dalyvauti kvalifikacijos kėlimo kursuose (seminaruose) ir pagilinti savo kompetencijas buvo pateiktas sąrašas temų ir prašoma nurodyti, kokiuose seminaruose tiriamieji norėtų dalyvauti. Duomenys pateikiami 17 paveiksle.

17 pav. Respondentų, pageidaujančių dalyvauti kvalifikacijos kėlimo kursuose (seminaruose) RŠLU programos temomis procentinis pasiskirstymas

Pateikti duomenys liudija, kad respondentai norėtų dalyvauti būtent tuose seminaruose, kuriuose būtų nagrinėjamos temos, kuriomis jų kompetencijos nėra pakankamos. Didžioji dauguma apklaustųjų norėtų kelti savo kvalifikaciją šiomis temomis: pagalba tėvams ugdant vaikų lytiškumą (72,3 proc.), psichologiniai vyrų ir moterų skirtumai (52,2 proc.), stereotipo samprata, lyčių stereotipai (51,1 proc.), lyčių diskriminacija ir prielaidos jai atsirasti (48,9 proc.).

Apibendrinant šiuos tyrimo duomenis, galima teigti, kad dauguma respondentų neturi pakankami kompetencijų (žinių, gebėjimų), perteikti teorines žinias lytiškumo klausimais, nėra tinkamai kvalifikuoti teikti visapusišką informaciją tokiomis jautriomis ir diskutuotinomis temomis, jų metodinis pasirengimas taip pat nėra pakankamas sėkmingam paauglių rengimui šeimai ir lytiškumo ugdymui. Trūksta praktinių gebėjimų organizuoti ugdytinių veiklą, bendrauti su šeima ir suteikti tėvams pagalbą apie tai, kaip paaiškinti vaikams ir paaugliams su lytiškumu susijusius klausimus.

4.4. Respondentų vertybinės nuostatos šeimos, hormoninės kontracepcijos, užsimezgosios gyvybės ir seksualinių mažumų atžvilgiu

Ugdymo procesas yra neatsiejamas nuo vertybių perteikimo ir šiuolaikinėje ugdymo paradigmoje laikytinas centriniu dalyku. Jis yra paremtas vertybėmis, teigia vertybes ir ugdo mokinių vertybines nuostatas, jų vertybių pasaulį. S. Šalkauskio, A. Maceinos teigimu ugdymas, kuriuo neskiepijamos vertybės, nesprenžia svarbiausios problemos – mokinio santykio su kultūra ir pačiu savimi. Atsižvelgiant į reformuotos bendrojo lavinimo mokyklos tikslus, vis mažiau yra pabrėžiamos žinios ir labiau akcentuojama mokymo(si) kompetencijos plėtotė, kurią sudaro žinios, gebėjimai veikti neapibrėžtose situacijose bei vertybinių nuostatų ugdymas.

Pedagogikoje vertybių reikšmingumas akcentuojamas XX a. pradžioje. Įvairių pedagoginių srovių atstovai skirtingai traktuoja, klasifikuoja ir vertina vertybių vaidmenį ugdymo procese. Nors vertybių ugdymas darosi vis akivaizdesnė būtinybė, kuri deklaruojama visuose švietimo politikos dokumentuose, bet menkai realizuojama ir tampa antraeilium ugdymo tikslu, nes vertybių negalima standartizuoti. Vertybės, anot K. Wojtylos, neatsiranda savaime, jos taip pat nėra „įskiepijamos“ į žmogaus sąmonę, jos „atrandamos“: „individas bręsta kaip autonomiška aktyvi ir atsakinga asmenybė, įsisauganti jas savarankiškai, laisvai suderindama su savo gyvenimo patirtimi“. Ugdymo procese, anot V. Aramavičiūtės (2003), labai svarbus vertybių įsisauginimas, apmąstymas, pasirinkimas bei pasirinkimo įvertinimas. Tikėjimas pasirinkimo teisingumu identifikuojamas su pasirinkta vertybe ir tuomet veikiama, gyvenama laikantis pasirinktų vertybių.

Mokslininkai seniai samprotauja, ar „<...> egzistuoja objektyvusis kriterijus, kuriuo remiantis būtų galima atpažinti tikrąją vertybę <...>, ar egzistuoja objektyvi, absoliuti vertybė, nepriklausanti nuo subjektyvaus požiūrio į vertinamąjį objektą“. Ar vertybės yra visuotinės, ar būdingos konkrečioms kultūroms arba tradicijoms, ar jos turi būti bendros, ar priklauso nuo asmeninio pasirinkimo, ar yra skirtumas tarp asmeninių ir socialinių vertybių bei ar egzistuoja bendri vertybinių prieštaravimų sprendimo principai?

Bendros, visuotinai pripažintos vertybių klasifikacijos, jų vertinimo sistemos bei kriterijų nėra. M. Warnock (1996) vertybes apibūdina kaip bendrus pasirinkimus: vertiname tai, ką mes mėgstame arba ko nemėgstame. Kalbant apie vertybes, egzistuoja prielaida, kad žmonėms (...) taip nustatyti pasirinkimai yra *bendri*“. Anot J. M. Halsteado, M. J. Reisso (2006), vertybės reiškia principus, kuriais vadovaudamiesi dalykus vertiname kaip gerus, teisingus, pageidaujamus arba vertus pagarbos. Vertybės siejamos su „ko nors vertinimu“. Galiu vertinti šokoladą, tačiau dėl to jis netampa viena iš mano vertybių. Kalbant apie ko nors *vertę*, visada kalbama apie to dalyko vertingumą, o kai ką nors *vertiname*, nustatome aukštą to dalyko vertę. Asmeninių vertybių reikšmingumą akcentuoja L. E. Rathsas ir kt.: „Įsitikinimai, nuostatos arba jausmai, kuriais

individas didžiuojasi ir kuriuos nori viešai patvirtinti“. Kita vertus, nė viena socialinė grupė negali egzistuoti be kai kurių bendrų vertybių, be jų negalima ir jokia veikla (pavyzdžiui, mokyklos veikla).

Viena vertus, nė viena vertybių visuma negali būti objektyviai geresnė už kitą. Kartais tvirtinama, kad šis požiūris padeda pagrįstai spręsti ginčus dėl vertybių įvairių kultūrų visuomenėse: „Jūs turite savo vertybes, o aš turiu savo“. Kita vertus, vertybės traktuojamos, kaip absoliučios, t. y. kaip tinkančios visur ir visada. Remiantis šiuo požiūriu, vieni žmonių veiksmai yra visada teisingi, o kiti – visada neteisingi, neatsižvelgiant į aplinkybes.

Apibendrinantį vertybių apibrėžimą, kuriame atsispindi tiek subjektyvus, tiek objektyvus vertybių aspektai pateikia J. M. Halsteadas, M. J. Tayloras (2000). Anot autorių, vertybės – *tai principai ir pagrindiniai įsitikinimai, kurie yra bendrieji elgesio orientyrai, ilgalaikiai įsitikinimai apie tai, kas yra vertinga, siejami idealai, plataus pobūdžio standartai, pagal kuriuos konkretūs įsitikinimai ir veiksmai vertinami kaip geri, teisingi, pageidaujami arba verti pagarbos.*

Vertybės gali būti klasifikuojamos labai įvairiai. Kalbant lytiškumo klausimais išskirtinos dorovinės, šeimos, estetinės, hedonistinės. Lygybės, sąžiningumo ir asmens saugumo vertybės slypi už pasitikėjimo savimi ir gebėjimo atsispirti bendraamžių spaudimui, gebėjimo pasakyti „ne“ nenorimiems lytiniais santykiams. Dorovinėmis vertybėmis grindžiamas gebėjimas priimti atsakingus seksualinius sprendimus, pagarba žmogui nuo jo pradėjimo momento.

Taip pat vertybės gali būti skirstomos remiantis jas sukeliančia ideologija (pvz., liberaliosios, katalikiškosios, demokratinės, reprodukcinės ar humanistinės vertybės) arba įvairiomis gyvenimo disciplinomis ar sritimis, kurioms jos priklauso (politinės, ekonominės, dvasinės, socialinės, kultūrinės, meninės, mokslinės, religinės, aplinkosaugos ar su sveikata susijusios vertybės).

Nuspręsti, kokią informaciją verta perduoti, kokie yra individo ir visuomenės interesai galima tik aiškiai apibrėžus vertybes. Priklausomai nuo to, kokios vertybės bus akcentuojamos, priklausys ir tai ko mokysime. Pavyzdžiui, ar teiksime pirmenybę mokymui, kaip apsaugoti nuo nėštumo ir lytiškai plintančių infekcijų, ar rengsime jaunimą tėvų, kaip ugdytojų, vaidmeniui. Užsibrėžiant lytiškumo ugdymo tikslus, numatant turinį bei pasirenkant mokymo metodus, vadovaujamesi tam tikra vertybių sistema.

Lietuvoje dėl skirtingų vertybinių nuostatų lytiškumo klausimu susiformavo du požiūriai /dvi kryptys:

- 1) *rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo;*
- 2) *lytinio (seksualinio) švietimo.*

Kokios vertybės yra perduodamos vykdant rengimą šeimai ir lytiškumo ugdymą bei lytinį švietimą? Esminiai vertybiniai rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo bei lytinio (seksualinio) švietimo aspektai pateikiami 5 lentelėje.

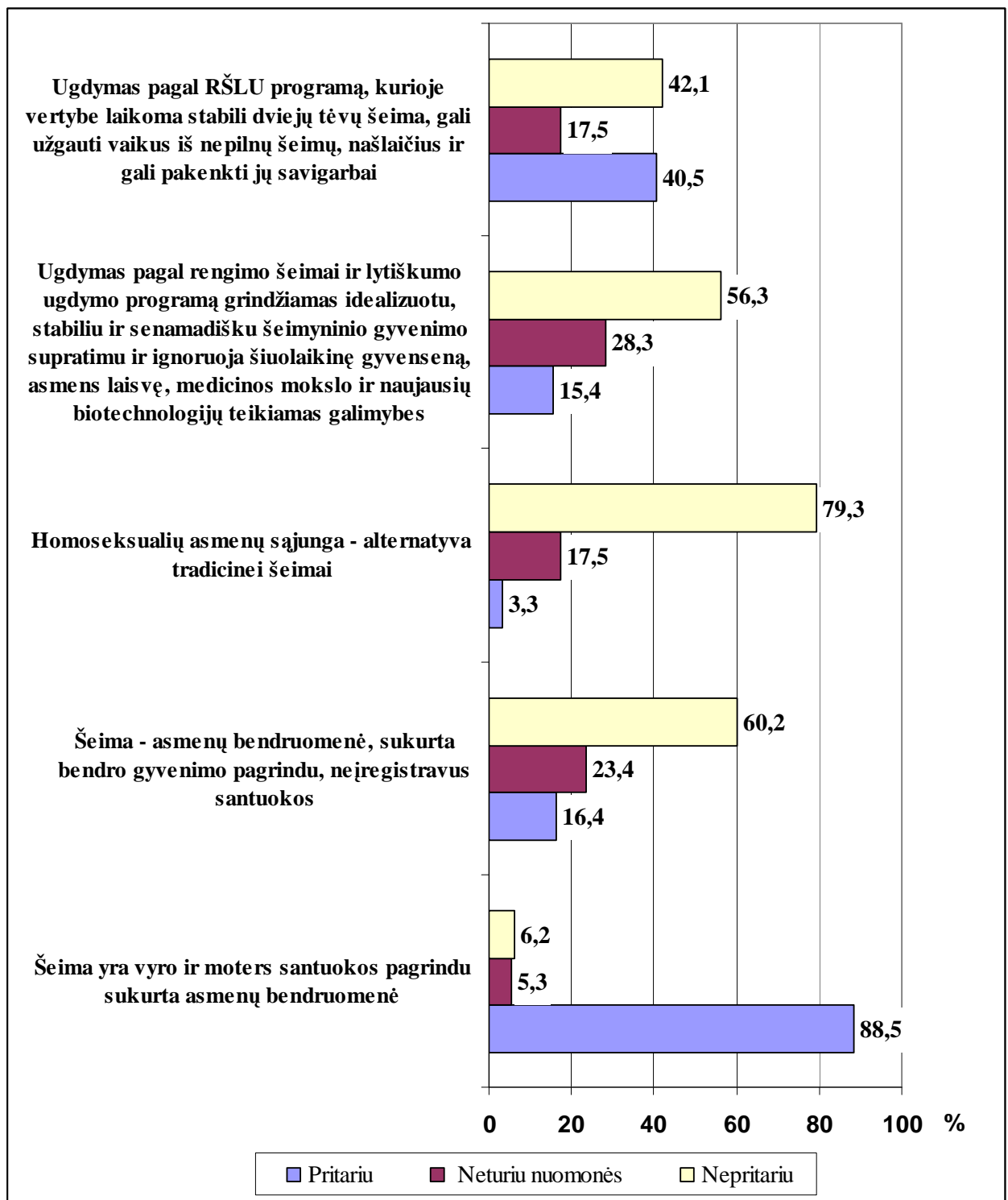
Vertybinis rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo bei lytinio švietimo aspektas

Kaip vertinama?	Rengimas šeimai ir lytiškumo ugdymas	Lytinis (seksualinis) švietimas
Lytiniai santykiai	Saugūs tiek fiziškai, tiek emociškai ir moraliai priimtini tik santuokoje. Kitą vertiname dėl jo paties, o ne dėl to, ką jis turi ar kuo gali būti mums naudingas. Santykius laikome mūsų pačių ir kitų asmenų tobulėjimo ir pilnatvės pagrindu.	Nebūtinai susiję su santuoka. Svarbu, kad jie būtų „saugūs“, o tai užtikrina kontraceptinių priemonių naudojimas. Visos lytinių santykių formos pateikiamos kaip lygiavertės ir vienodai doroviškai priimtinos.
Šeima	Vyro ir moters santuokos pagrindu sukurta, artimais giminystės ryšiais susijusi asmenų bendruomenė. Santuoka yra įstatymų nustatyta tvarka įformintas savanoriškas vyro ir moters susitarimas sukurti šeimos teisinius santykius. Santuoką leidžiama sudaryti tik su skirtingos lyties asmeniu. Šeimą gali sudaryti tėvai ir jų vaikai, du sutuoktiniai be vaikų, vienas tėvas arba viena motina ir vaikas arba vaikai; vaikai bet kuriais iš paminėtų atvejų gali būti ir pačių tėvų biologiškai, ir įvaikinti. Šeima meilės ir paramos visiems jos nariams šaltinis ir visuomenės, kurioje žmonės rūpinasi vieni kitais, pagrindas.	Grupė fizinių asmenų (dviejų ar daugiau), kuriuos sieja turtiniai ir asmeniniai neturtiniai teisiniai santykiai, atsirandantys santuokos, bendro gyvenimo neįregistravus santuokos, kraujo giminystės, įvaikinimo ar kitokios vaikų priežiūros ir auklėjimo teisinės formos pagrindu.
Įvairių tipų šeima (pvz. homoseksualų)	Tradicinės katalikiškos moralės ir vertybių priešprieša	Alternatyva tradicinei šeimai
Embrionas motinos iščiose	Žmogus, individualus asmuo nuo prasidėjimo momento	Laštelių sanakaupa, prasidėjimo produktas, nėštumo audinys
Hormoninė kontracepcija	Negali būti priimtina alternatyva seksualinei abstinencijai (susilaikymui). Slopina natūralius vaisingumo procesus, ypač paauglystėje	Viena iš apsisaugojimo nuo nepageidaujamo nėštumo priemonių tiems paaugliams, kurie gyvena lytinį gyvenimą

Rengimas šeimai ir lytiškumo ugdymas bei lytinis švietimas, viena vertus, gali būti vertinami kaip ir kiti mokomieji dalykai, kurių metu perteikiamos tam tikros žinios, ugdomi gebėjimai bei vertybinės nuostatos. Kita vertus, lytiškumo ugdymas neprilygsta jokiai kitai disciplinai, nes lytiškumas nėra kokia nors atskira žmogaus veikla, bet esminis asmenybės bruožas, jos būties, raiškos ir bendravimo su kitais pagrindinė sąlyga. Rengimas šeimai ir lytiškumo ugdymas negali apsiriboti vien biologinių faktų pateikimu, nesudarant galimybes aptarti savo jausmų, neugdant brandžios asmenybės, gebančios užmegzti artimus tarpusavio

santykius. Jis yra susijęs su žmonių tarpusavio santykiais, asmens intymiu ir asmeniniu gyvenimu, jausmais, todėl turi ryškų vertybinį aspektą. Vertybių formavimosi procesas prasideda ankstyvoje vaikystėje ir tęsiasi visą gyvenimą. Šeimos ir mokyklos vaidmenys čia ypatingai svarbūs. Todėl ugdytojams tenka pareiga rimtai apsvarstyti aiškias ir numanomas vertybes, kuriomis grindžiamas jų darbas, ir užtikrinti, kad jos būtų pagrįstos, pateisinamos ir geriausiai atitiktų jų mokomų jaunų žmonių interesus.

Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programoje akcentuojama, jog labai svarbu išlaikyti aiškią vertybinę nuostatą: darnia santuoka grindžiama šeima yra vertybė. Respondentams buvo pateikti penki teiginiai, kuriems pritardami ar nepritardami tiriamieji išreiškė savo vertybinę nuostatą šeimos atžvilgiu (18 paveikslas).

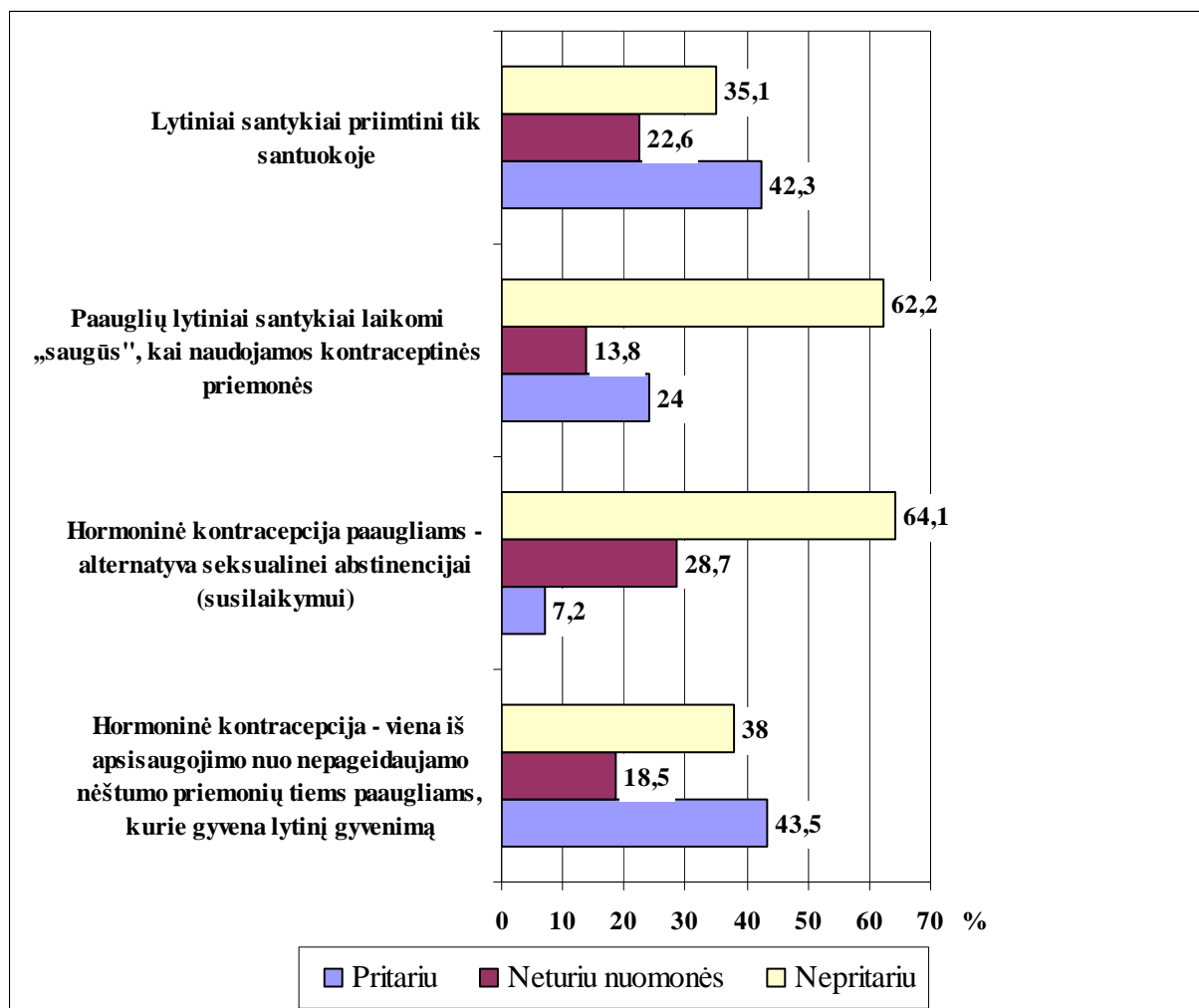
18 pav. Respondentų vertybinių nuostatų šeimos atžvilgiu procentinė išraiška

Iš 18 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad didžioji dauguma respondentų (88,5 proc.) pritaria teiginiui, jog šeima kuriama santuokos pagrindu ir nepritaria (60,2 proc.) tam, jog šeima yra bendras gyvenimas neįregistravus santuokos.

Kiti 3 respondentams pateikti teiginiai atspindėjo lytinio švietimo kryptį ir buvo prieštaraujantys rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo kryptčiai. Pasirinkę atsakymo variantą „nepritariu“ respondentai parodo, kad jiems yra priimtinos Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programoje išdėstytos vertybinės nuostatos šeimos atžvilgiu.

Tyrimo duomenys rodo, kad daugiau negu trys ketvirtadaliai (79,3 proc.) tiriamųjų nepritaria homoseksualių asmenų sąjungai, kaip alternatyvai tradicinei šeimai, daugiau negu pusė (56,3 proc.) nemano, jog ugdymas tradicinei šeimai yra senamadiškas. Tačiau, vertinant teiginį apie stabilios dviejų tėvų šeimos pranašumą nepilnos šeimos atžvilgiu respondentų nuomonės pasiskirstė beveik vienodai – 40,5 proc. tiriamųjų mano, kad ugdymas pagal Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą gali užgauti vaikus iš nepilnų šeimų ir našlaičius, 42,1 proc. tam nepritaria ir beveik penktadalis (17,5 proc.) šiuo klausimu savo nuomonės neturi. Vertinant šiuos tyrimo duomenis pagal respondentų pareigas bei darbo stažą statistiškai patikimo skirtumo nenustatyta.

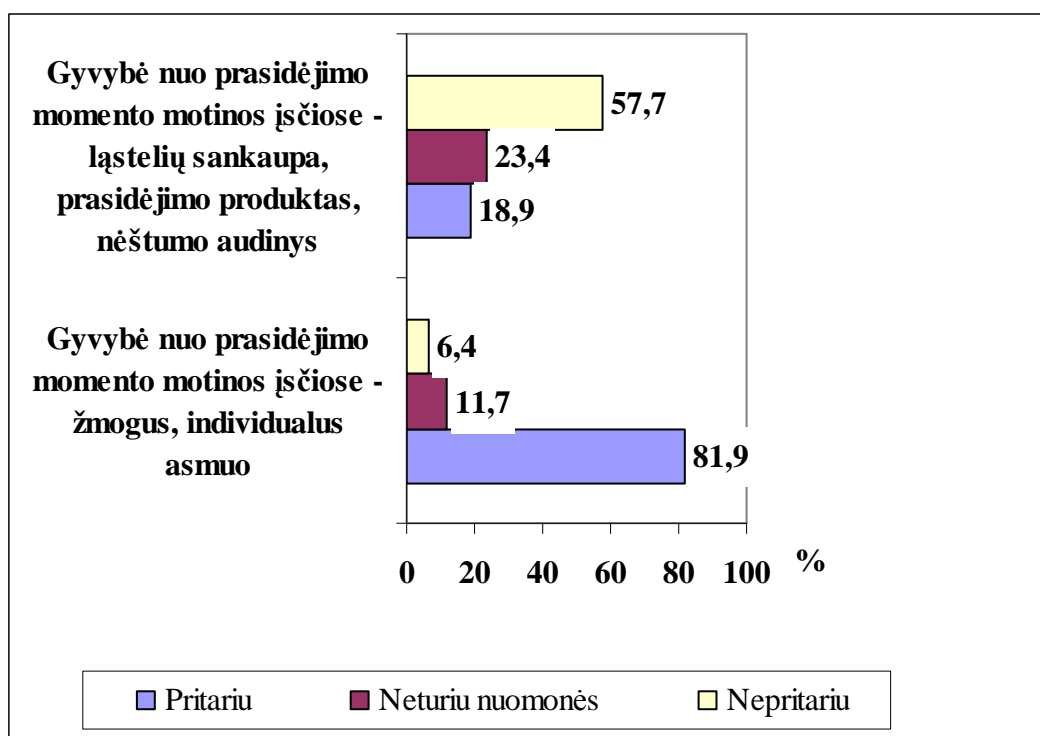
Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programoje yra pabrėžiama, kad lytiniai santykiai saugūs tiek fiziškai, tiek emociškai ir moraliai priimtini tik santuokoje, ir žinios apie kontraceptines priemones neturi būti pateikiamos kaip priimtina alternatyva susilaikymui nuo ankstyvų lytinių santykių. Tyrimo metu buvo siekiama išsiaiškinti respondentų nuomonę šiuo klausimu (19 paveikslas).

19 paveikslas. Respondentų vertybinių nuostatų kontracepcijos ir paauglių lytinių santykių atžvilgiu procentinė išraiška

Matyti, jog tik mažiau negu pusė (42,3 proc.) tiriamųjų sutinka su teiginiu, kad lytiniai santykiai priimtini tik santuokoje, daugiau negu trečdalis (35,1 proc.) tam nepritaria ir beveik ketvirtadalis (22,6 proc.) šiuo klausimu neturi savo nuomonės. Ketvirtadalis (24,0 proc.) respondentų pritarė teiginiui, kad paauglių lytiniai santykiai yra „saugūs“, kai naudojamos kontraceptinės priemonės, 7,2 proc. nurodė, jog hormoninė kontracepcija yra alternatyva susilaikymui nuo lytinių santykių ir 43,5 proc. tiriamųjų nurodė, jog tai viena iš apsisaugojimo nuo nepageidaujamo nėštumo priemonių tiems paaugliams, kurie gyvena lytinį gyvenimą.

Vertinant respondentų nuomonę apie lytinių santykių priimtinumą tik santuokoje, išryškėjo, kad šiam teiginiui pritarė 50,0 proc. mokytojų, 58,1 proc. direktorių ir per pusę mažiau socialinių pedagogų (26,4 proc.) bei sveikatos priežiūros specialistų (21,4 proc.) (skirtumas statistiškai patikimas ($p < 0,002$). Statistiškai patikimas skirtumas ($p < 0,006$) nustatytas ir vertinant respondentų atsakymus į teiginį apie hormoninę kontracepciją kaip alternatyvą paaugliams, kurie gyvena lytinį gyvenimą: tam pritarė 61,9 proc. tiriamųjų, kurių pedagoginio darbo stažas yra iki 5 metų, 55,1 proc. – 6-10 metų ir 39,4 proc. – 11 metų ir daugiau. Šiuo klausimu neturėjo savo nuomonės atitinkamai – 4,8 proc., 14,5 proc. ir 20,7 proc. respondentų. Tai leidžia daryti prielaidą, kad jaunesnio amžiaus žmonių požiūris į hormoninę kontracepciją yra liberalesnis. Dar viena svarbi nuostata, išryškinta Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programoje, yra žmogaus gyvybės vertė nuo pradėjimo momento. Respondentų nuomonė šiuo klausimu pateikiama 20 paveiksle.

20 paveikslas. Respondentų vertybinių nuostatų apie žmogaus gyvybę procentinė išraiška

Vertinant respondentų nuomonę apie žmogaus gyvybę, išryškėja (20 paveikslas), kad dauguma (81,9 proc.) respondentų pritaria rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo nuostatom. Embrionas pripažįstamas kaip vertybė ir yra žmogus nuo pradėjimo momento. Kita vertus, beveik penktadalis (18,9 proc.) tiriamųjų nurodė, kad gyvybė nuo prasidėjimo momento motinos iščiose yra ląstelių sancaupa, prasidėjimo produktas ir nėštumo audinys. Ši nuostata labai atspindi lytinio švietimo kryptį.

Tyrimo metu buvo siekiama atskleisti respondentų nuomonę seksualinių (lytinių) mažumų atžvilgiu. Tiriamieji šiuo klausimu yra gana tolerantiški. Jie teigia, kad *„jie žmonės kaip ir visi, tik kitokios lytinės orientacijos, juos reikia priimti su jų trūkumais ir privalumais bei žvelgti kaip į bet kurį kitą žmogų, vertą pagarbos“*; *“ „mokiniai turėtų žinoti, kad jais ne tik gimstama, bet ir tampama, pripažinti, kad jie yra, bet neišskirti į privilegijuotus, jais tapti gėris, vedantis į asmens ir visuomenės harmoniją“*; *„per daug akcentuojamos seksualinių mažumų problemos“*; *„dėmesys seksualinėms mažumoms neturėtų nustelbti kitų“*; *„toleruoju, bet nesizaviu“ ir pan.*

Atsakant į klausimą, ar reikėtų kalbėti su mokiniais lytinių mažumų klausimu, respondentai nurodė, kad *„reikia, bet labai atsargiai, nereklamuojant lytinių mažumų gyvenimo būdo“*; *„pagal mokinių poreikius ir kvalifikuotai, etiškai“*; *„labai subtiliai, ypatingai su specialiujų poreikių vaikais“*; *„taip, būtinai reikia kalbėtis su mokiniais“*. Išsiskyrė ir kita nuomonė: *„kalbėti nereikia“*.

Tiriamieji taip pat nurodė, jog jie kalba su mokiniais lytinių mažumu klausimu per biologijos, etikos, pilietiškumo pagrindų pamokas. Kalbama tiek, kiek leidžia kompetencijos, galimybės bei gebėjimas suvokti esmę. Kartais kalbama nedidelėse grupelėse.

Apibendrinant respondentų vertybines nuostatas šeimos, hormoninės kontracepcijos, užsimezgosios žmogaus gyvybės bei seksualinių mažumų atžvilgiu, galima konstatuoti, kad jos ne visada atitinka RŠLU programos nuostatas. Ypač šie skirtumai ryškūs, kalbant apie hormoninę kontracepciją.

IŠVADOS

- Rengimas šeimai ir lytiškumo ugdymas yra nuolatinis, sistemingas procesas, kurį privalu užtikrinti viso vaiko raidos proceso metu, dalyvaujant visiems mokyklos bendruomenės nariams ir šeimai. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa gali būti realizuojama formalioje ir neformalioje ugdymo proceso veikloje. Atlikus tyrimą, nustatyta, kad 18,3 proc. tyrime dalyvavusių bendrojo lavinimo mokyklų RŠLU programą integruoja į visus mokomuosius dalykus, 49,5 proc. – į vieną ar kelis mokomuosius dalykus (dažniausiai tikybos, etikos, biologijos, pasaulis ir aš), 48,5 proc. – jungia su kitomis programomis (Gyvenimo įgūdžių, Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo, Smurto prevencijos ir pan.) ir 16,8 proc. – vykdo projektinę veiklą. Daugiausia (60,6 proc.) – rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo klausimus aptaria klasės valandėlių metu. Taigi, RŠLU programos įgyvendinimas nėra sistemingas ir nuoseklus, nes dažniausiai į mokomuosius dalykus integruojamos vadovėliuose pateiktos temos, klasės valandėlių metu aptariamoms tik atskiros lytiškumo temos, o tai neapima visų RŠLU programos temų išdėstymo.

- Tyrimo duomenys rodo, kad nors formalios prielaidos RŠLU įgyvendinimui bendrojo lavinimo mokykloje yra, tačiau kokybiškam ir efektyviam programos įgyvendinimui egzistuoja visa eilė kliūčių:

- RŠLU programos įgyvendinimui metodinės grupės yra sudarytos 20,3 proc. (99/487) ugdymo įstaigų. Į metodinių grupių sudėtį beveik visose tirtose mokyklose įeina mokyklos vadovai ar pavaduotojai ugdymui ir dalykų mokytojai (dažniausiai biologijos), rečiau visuomenės sveikatos priežiūros specialistai ir socialiniai pedagogai/darbuotojai, o labai retai tėvų ir mokinių atstovai. Daugiau negu trečdalis (39,6 proc.) ugdymo įstaigų neturi asmens, atsakingo už RŠLU programos vykdymą arba už tai atsakingi ugdymo įstaigų vadovai ar pavaduotojai ugdymui (35,7 proc.);

- tyrimas atskleidžia, kad viena iš pagrindinių problemų sėkmingam RŠLU programos realizavimui yra mokymo metodinės medžiagos, vaizdo medžiagos, knygų, padalomosios medžiagos rengimo šeimai ir lytiškumo klausimais trūkumas (51,7 proc.) bei metodinių rekomendacijų poreikis, kaip kalbėti lytiškumo klausimais su mokiniais.

- dauguma mokytojų neturi pakankami kompetencijų (žinių, gebėjimų), perteikti teorines žinias lytiškumo klausimais, nėra tinkamai kvalifikuoti teikti visapusišką išsamią informaciją tokiomis jautriomis ir diskutuotinomis temomis, jų metodinis pasirengimas taip pat nėra pakankamas sėkmingam paauglių rengimui šeimai ir lytiškumo ugdymui. Trūksta praktinių gebėjimų organizuoti ugdytinių veiklą, bendrauti su šeima ir suteikti tėvams pagalbą apie tai, kaip paaugliams ir paaugliams su lytiškumu susijusius klausimus. Siekiant, kad RŠLU

programa būtų sėkmingai realizuojama, svarbu didinti specialistų kompetencijas, sudarant galimybę visiems įgyti žinių ir tobulinti savo kvalifikaciją. Tyrimas išryškino, kad ypač trūksta kompetencijų Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo tema „Lytis, kultūra, visuomenė“. Padėti galėtų iš esmės pakeisti Europinės patirties sklaidos skatinimas Lietuvoje, t.y. kvalifikacijos kursų struktūros bei metodų keitimas. Iš vienos pusės reikėtų skatinti mokytojų rengėjus, susipažinusius su kitų šalių patirtimi, iš kitos pusės, skatinti mokytojus naudotis Mokymosi visą gyvenimą programos galimybėmis užsienio šalyse, pvz., Comenius, Nord plus ir pan.

- dauguma mokytojų pagrindinį dėmesį skiria dalyko mokymui, dėl to mažėja „pašaliniam“ dalykams, tokiems kaip rengimas šeimai ir lytiškumo ugdymas, sveikatos ugdymas, skiriamas laikas.

- Tyrimo duomenų analizė leidžia teigti, kad viena iš sudėtingiausių darbo sričių, įgyvendinant RŠLU programą, yra bendradarbiavimo ir komandinio darbo įgyvendinimas. Daugelyje mokyklų nėra komandos, susidedančios iš mokinių, mokytojų, tėvų, kitų bendruomenės narių, neapibrėžtos jų funkcijos ir atsakomybė.

- Tyrimo rezultatai rodo, kad mažiau negu trečdalis (149/30,6 proc.) ugdymo įstaigų yra parengusios mokyklos RŠLU programos įgyvendinimo priemonių planą, tačiau daugeliu atvejų jį sudarant nebuvo atsižvelgta į mokyklos bendruomenės narių poreikius ir galimybes. Į mokomuosius dalykus integruojamos atskiros temos, siekiant išlaikyti RŠLU programos ir mokomojo dalyko dermę.

- Pateikti tyrimo duomenys leidžia teigti, kad ne visi respondentai žino rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo bei lytinio švietimo vertybinius skirtumus ir, pateikdami ugdytiniam lytiškumo klausimus, vadovaujasi asmeninėmis vertybinėmis nuostatomis. Pedagogų vertybinės nuostatos šeimos atžvilgiu yra tradicinės – daugumos (88,5 proc.) nuomone šeima yra vyro ir moters santuokos pagrindu sukurta asmenų bendruomenė. Hormoninės kontracepcijos ir paauglių lytinių santykių atžvilgiu respondentų nuostatos ne visada sutampa su Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos nuostatomis – 43,5 proc. tiriamųjų nurodo, jog hormoninė kontracepcija – tai viena iš apsaugojimo nuo nepageidaujamo nėštumo priemonių tiems paaugliams, kurie gyvena lytinį gyvenimą. 81,9 proc. apklausoje dalyvavusiųjų gyvybę nuo prasidėjimo momento laiko vertybe. Seksualinių mažumų atžvilgiu tiriamieji yra pakankamai tolerantiški.

- Vertinant Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimą mokyklose, išryškėja, kad yra būtinas kompleksiškas, t. y. nuoseklus išorinių, nuo mokyklos nepriklausančių ir todėl reikalaujančių Švietimo ir mokslo ministerijos sprendimų, ir vidinių, nuo

mokyklos priklausančių, priemonių įgyvendinimas, kuris sukurtų palankias sąlygas RŠLU programos įgyvendinimui. Epizodinės priemonės, formalus požiūris į RŠLU programos įgyvendinimą, nepakankamos pedagogų kompetencijos, nesugebėjimas bendradarbiauti nesuteiks laukiamo efekto.

REKOMENDACIJOS

- Efektyviam RŠLU programos įgyvendinimui būtina nuolat atnaujinti pedagogų specialiąsias (rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo) kompetencijas, atsižvelgti į vis besikeičiančius iššūkius Lietuvoje, kūrybiškai pasinaudoti mūsų ir kitų ES šalių pozityviaja patirtimi. Skatinti mokytojų motyvaciją tobulinti rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo kompetencijas, įtraukiant RŠLU programos temas į Bendrąsias ugdymo programas.

- Siekiant sėkmingai realizuoti RŠLU programą būtina organizuoti tęstinius pedagogų kvalifikacijos kėlimo kursus, kurių metu būtų apimtos visos RŠLU programos temos, juose išdėstyta teorinė medžiaga, praversti praktiniai užsiėmimai, taikant aktyvius mokymo metodus bei pateiktos rekomendacijos, kaip perteikti šią medžiagą skirtingoms mokinių amžiaus grupėms, tėvams (įtėviams), globėjams ar rūpintojams.

- Švietimo ir mokslo ministerijai respublikos mastu inicijuoti Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos konsultantų parengimą, gebančių daryti sklaidą savivaldybių mokytojų kvalifikacijos tobulinimo institucijose.

- Didėjant tėvų užimtumui bei plintant liberalioms idėjoms, svarbu skatinti aktyvų tėvų dalyvavimą vaikų ir paauglių lytiškumo ugdyme ir formuoti atsakingą jų požiūrį į vaikų auklėjimą. Darbas su tėvais yra labai problemiška darbo sritis, apimanti ne tik RŠLU programos įgyvendinimą, todėl šioje srityje pasigendama svaresnių poslinkių. Daugelis Europos šalių jau sukūrė pozityvius bendravimo su šeima modelius, juos reikėtų aktyviau taikyti ir mūsų šalyje. Aktualu parengti programas bei priemones, skirtas tėvų švietimui (organizuoti paskaitų ciklus, renginius, akcijas tėvams (įtėviams), globėjams ar rūpintojams), paruošti metodines rekomendacijas pedagogams darbui su tėvais rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo srityje.

- Siekiant plėtoti pozityvią rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo patirtį Lietuvoje, tikslinga atlikti pedagoginį eksperimentą ugdymo įstaigose, sistemingai ir nuosekliai vykdančiose Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programą ir parengti RŠLU programos efektyvumo įvertinimo

metodiką bei metodines rekomendacijas RŠLU programos įgyvendinimo priemonių veiksmingumui vertinti.

- Viena iš Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimo galimybių yra į Bendruosius ugdymo planus įtraukta privaloma Sveikatos ugdymo pamoka, kuri apimtų visas šiuo metu esančias prevencines, sveikatinimo programas (Gyvenimo įgūdžių ugdymo, Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo, Smurto prevencijos, Žmogaus saugos ir kt.), ir jos sudėtine dalimi būtų rengimas šeimai ir lytiškumo ugdymas. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa yra viena iš holistinės sveikatos ugdymo programos sudėtinių dalių. Paauglių problemos (rūkymas, alkoholio ir kitų narkotinių medžiagų vartojimas, ankstyvi lytiniai santykiai, prasta psichoemocinė būsena) turi bendras ištakas ir yra tarpusavyje susijusios, jas būtina spręsti kompleksiskai ir intervencines priemones susieti tarpusavyje.

Vilniaus pedagoginio universiteto Sporto ir sveikatos fakultete jau eilę metų yra rengiami Sveikatos gyvenimo pedagogikos specialistai, kurie yra kompetentingi vykdyti šią veiklą.

Literatūra

1. 11–12 klasių mokinių sveikata ir jos pokyčiai per 5 metus. [2007-06-15] Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/11_12_moks_sveik.pdf.
2. Aramavičiūtė V. Vertybinių orientacijų kaitos tendencijos // Globalizacija: taikos kultūra, žinių visuomenė, tolerancija: monografija/Lietuvos teisės universitetas; [sudarytoja ir atsakingoji redaktorė Jūratė Morkūnienė], 2003, p. 118-125.
3. Aramavičiūtė V., Martišauskienė E. Vertybių ugdymas – pedagoginių kompetencijų pamatas [2007-08-22] Prieiga per internetą: www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=d3bfa8b2-4880-47b0-a101-5f816aae0b87.
4. Basevičienė I., Labanauskas L., Butylkina R., Čigriejienė V., Chlamidia trichomatis infekcija tarp lytiškai aktyvių paauglių // Medicina. 2001. T. 37. Nr.7.
5. Bitinas B. Ugdymo filosofija. – Vilnius, 2000, p. 171-200.
6. Bulotaitė E. Jaunų žmonių lytinės ir reprodukcinės sveikatos politika ir strategija // Jaunų žmonių lytinė ir reprodukcinė sveikata: mokomoji knyga / Sudarė : L. Jaruševičienė, L. Valius. – Kaunas : Vitae Litera, 2005, 6 p.
7. Bulotaitė L., Davidavičienė A. G., Lekarevičiūtė A., Trakinskienė L. Gatvės vaikų, esančių institucijose, svaiginančių medžiagų vartojimo ir seksualinio elgesio greitas įvertinimas bei atsakas: tyrimų medžiaga. Vilnius. 2000.
8. Danilevičius E., Uzdila J. V. Lytinio švietimo programų analizė krikščioniškosios moralės kontekste // Soter. – ISSN 1392-74-50. – 2006.19(47), p. 49-65.
9. Daudarvičienė V. Kūno paklusnumo sielai tradicija. [2007-08-17]. Prieiga per internetą: <http://www.skrynia.lt/modules.php?name=News&file=article&sid=314>.
10. Davidavičienė A. G. Alkoholį ir kitus narkotikus vartojantys moksleiviai: tyrimo duomenys. Vilnius. 1999.
11. Dėl Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos patvirtinimo ISAK-179 2007 m. vasario 7 d. (Skelbta: Valstybės Žinios, 2007.02.13, Nr.: 19, Publ. Nr.: 740) Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija / įsakymas. Prieiga per internetą: <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Sarasas=1&Pv=RENG+ir+ŠEIM>
12. Dėl Vaikų ir jaunimo rengimo šeimai programų rengimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo 2006-02-14 Įsakymas Nr: ISAK-261 Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/teisine_baze/isakymai.htm
13. Dirbtiniai abortai, Statistikos departamentas prie LR vyriausybės, [žiūrėta 2008-10-25]. - Internetė: <<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1345>>
14. Halstead J. M., Taylor M. J. The Development of Values, Attitudes. Merrill, 1996.

15. Halstead M. J., Reiss M. J. Values in Sex Education. –London and New York: Routledge Falmer, 2006, 230 p.
16. Harrison J, K. Sex Education in Secondary Schools. – Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 2000, 192 p.
17. Hudson F. Supporting young parents. Education and Support for Parenting. A. Guide for Health Professionals / ed. Mary L. Nolan. – 2002. P. 133–141.
18. Jaruševičienė L. Paauglių lytinės elgsenos ir žinių tyrimas // Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas. 1998. Nr.6, p. 571-574.
19. Jaunų žmonių lytinė ir reprodukcinė sveikata: mokomoji knyga / Sudarė : L. Jaruševičienė, L. Valius. – Kaunas : Vitae Litera, 2005, 84 p.
20. Leliūgienė I. Lytinis auklėjimas, seksualinis švietimas ir pasiruošimas šeimos gyvenimui // Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas. – Kaunas : Technologija, 2002. – 68-88 p.
21. Lietuvos gyventojų sveikata 1999–2005 m. Sveikatos informacijos centras. Prieiga per internetą: <http://www.lsic.lt>, [2007-03-15].
22. Lietuvos sveikatos informacijos centras. [2007-03-07] Prieiga per internetą: <http://www.lsic.lt/>
23. Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos (2003-2012). Prieiga per internetą: <http://www.svarstome.lt/svietimas/details.php?pid=1>
24. Liobikienė N. Lietuvos katalikiškųjų šeimos centrų programos // SOTER : religijos mokslo žurnalas. T. 46, Nr. 18 (2006), p. 92-94. – [žiūrėta 2008-10-26]. – Prieiga per internetą: http://www.vdu.lt/Leidiniai/SOTER/soter_18.pdf
25. Lytinio auklėjimo programa “Paauglio žvaigždė” // Bažnyčios žinios, Nr. 12, 2006. – [žiūrėta 2008-10-26]. – Internetė: < <http://www.lcn.lt/bzinios/> >
26. LR SAM Šeimos planavimas, paauglių nėštumai, 2000, p. 18.
27. Maceina A. Pirminės kultūros pagrindai. Raštai. T. I. 1991.
28. Measor L., Tiffin C, Miller K. Young People’s Views on Sex Education. Education, Attitudes and Behaviour. – London. New York, 2000, 193 p.
29. Measor L., Tiffin C., Miller K., Young People’s Views on Sex Education. London: Routledge Falmer, 2000. – 44 p.
30. Medinytė D. Rizikos grupės paauglių lytiškumo ugdymo galimybės: magistro darbas. – Vilnius: VPU, 2008. – 61 p.
31. Obelenienė B., Pukelis K. Lytinis švietimas Lietuvoje ir pasaulinė reprodukcinė ideologija // Soter, 2004. 13(34). [žiūrėta 2007-08-08]. Prieiga per internetą: <http://www.gyvybe.lt/files/File/straipsniai/lytinissvietimas.pdf>.

32. Paaugliai ir seksas: kodėl jie nori pradėti anksčiau?, 2007 gegužės 16 d. – [žiūrėta 2008-10-29]. Internetė: <http://www.alfa.lt/straipsnis/137203>.
33. Paauglystės reikšmė ir įtaka visuomenės sveikatai // PSO Paauglių sveikatos programa sveikatos priežiūros specialistams. 2006. P. B-14.
34. Perlan SE., Nakajima ST., Hertwek SP. Clinical protocols in pediatric and adolescent gynecology. London: Kartenon publishing, UK; 2004, P. 44-53, 77-80, 243-248.
35. Raths L. E., Harmin M., Simon S. B. Values and Teaching: Working with Values in Classroom, Columbs, OH: Charles E. Merrill, 1996, p. 28.
36. Razmienė A., Namajūnaitė G. Vilniaus miesto 8–11 klasių moksleivių rizikingos elgsenos ypatumai // [2006 09 20] Prieigą per internetą: www.vilniausvsc.lt.
37. Rector R. E., Johnson K. A., Noyes L. R.. Sexually Active Teenagers Are More Likely To Be Depressed And To Attempt Suicide // A Report of the Heritage Center for Data Analysis. CDA03-04. June 2. 2003. P. 8. // www.heritage.org/Research/Family/cda0304.cfm
38. Ruzgaitė D., Patašiūtė I., Jakubčionytė R. Paauglių žinios apie reprodukcinę sveikatą ir ankstyva lytinio gyvenimo patirtis // Lietuvos akušerija ir ginekologija. 2002. T. V. P. 281 – 286.
39. Sanderson C. A. The Effectiveness of a Sexuality Education Newsletter in Influencing Teenagers' Knowledge and Attitudes about Sexual Involvement and Drug Use // Journal of Adolescent Research. – T. 15, Nr.11 (2000), p. 674-681. – [žiūrėta 2008-01-29]. – Prieiga per internetą: <<http://jar.sagepub.com/cgi/content/abstract/15/6/674>>
40. Stipri šeima – stipri valstybė. Kodėl Lietuvai reikia reprodukcinės sveikatos priežiūros ir lytinio švietimo? – Vilnius: Senoja, 2005, 5, 47 p.
41. Sveikatos ugdymas ir mokymas Lietuvoje. [2008-11-27]. Prieiga per internetą: <http://www.ugdymas.vvspt.lt/Leidiniai/LT-2005-SUA1.pdf>.
42. Sveikos gyvensenos ugdymas mokyklose: tyrimo ataskaita. [2008-11-20]. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/kiti/sveikos%20gyvensenos%20ugdymas%20mokyklose.pdf
43. Šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacijos mokymo kursas. [2007-08-17]. Prieiga per internetą: http://www.spa.lt/1_mokkursas.phtml).
44. Šiaučiukienienė L., Visockienė O., Taliūnienė P. Šiuolaikinės didaktikos pagrindai: vadovėlis. – Kaunas: Technologija, 2006, p. 119-184.
45. Tarptautinės planuotos tėvystės federacija. Seksualinių ir reprodukcinų teisių chartija. – Vilnius, 1998, p. 17.
46. Ustilaitė S. Lietuvos moksleivių lytinis elgsenys ir žinios apie ŽIV/AIDS // Dešimt metų su AIDS: Rytų ir Centrinės Europos kongresas aptarti geriausią AIDS, kitų lytiškai plintančių ligų ir narkomanijos prevencijos patirtį. Vilnius. 1999, p. 48.

47. Ustilaitė S. Paauglių pirmųjų lytinių santykių patirties poveikis tolimesniam jų lytiniam elgesiui // *Pedagogika*. 2000. T. 43. P. 147 – 153.
48. Ustilaitė S., Juškelienė V. Teigiamo požiūrio į dorovines vertybes ugdymas – brandaus lytiškumo ugdymo pamatas. - Santr. angl. – Bibliogr. : 11 pavad. // *Pedagogika*. – ISSN 1392-0340. – T. 70 (2004), p. 201 – 206.
49. Ustilaitė S., Juškelienė V., Petronis A. Paauglių lytinės elgsenos ir psichoemocinės būsenos sąsaja // *Soter*. 2007. T. 21(49). P. 85–95.
50. Ustilaitė S. *Lytiškumo ugdymas*. – Vilnius: VPU, 2008. – 88 p.
51. Warnok M. Moral Values, in J. M. Halstead and M. J. Taylor (eds) *Values in Education and Education in Values*, London: Falmer Press, p. 46.
52. Wojtyła K. *Asmuo ir veiksmas*. – Vilnius, 1997, p. 192-193.
53. WHO. *Inequalities in young people's health: HBSC report from the 2005/2006 survey*. Scotland, 2008, p. 143-144.